

ÉRTEKEZÉSEK.

A

TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

ELSŐ KÖTET. 1867—1870.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

PESTEN.

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(Hoffmann és Molnár.)

1873.

3 13602

ÉRTEKEZÉSEK

a társadalmi tudományok köréből.

Első kötet. 1867—1870.

I. Szám. Az uzsora törvényekről. Szinováczy Györgytől.	
1867. 17 l.	Ára 12 kr.
II. Szám. A magyar mezőgazdaság. Keleti Károlytól.	
1867. 19 l.	12 kr.
III. Szám. A nemzet szellemi élete a párizsi kiállításon. Dr.	
Konek Sándortól 1867. 42 l.	30 kr.
IV. Szám. A magyar Korona országainak legujabb népesedeési moz-	
galmi. Dr. Konek Sándortól 1868. 52 l. . . .	35 kr.
V. Szám. Jogtudomány s nemzetgazdaságtan. Kautz Gyulá-	
tól. 1868. 38 l.	25 kr.
VI Szám. A statistika hivatalos és tudományos művelése. Keleti	
Károlytól. 1868. 41 l.	30 kr.
VII. Szám. A római jog s az ujabbkori jogfejlődés, Pulszky	
Ágostontól. 1869. 27 l.	20 kr.
VIII. Szám. Gaius. Rentmeister Antaltól. 1869. 116. l. . .	70 kr.
IX. Szám. Záder György magyar akadémiai tag emlékezete. Tóth	
Lőrincztől. 1869. 26 l.	25 kr.
X. Szám. A törvénykezés reformja. Ökröss Bálinttól.	
1869. 18 l.	25 kr.
XI. Szám. A büntetés rendszerről általában, különösen a halálbünte-	
tésről Poroszországban, Pauler Tivadartól	
1870. 26 l.	25 kr.
XII. Szám. A bírósági szervezet, különösen a bíróságok megala-	
kulása. Baintner Jánostól. 1870. 37 l. . . .	25 kr.

A

MAGYAR KORONA ORSZÁGAINAK

LEGUJABB

NÉPESEDÉSI MOZGALMAI.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS.

DR. KONEK SÁNDOR

RENDES TAGTÓL.

PESTEN,

EGGENBERGER FERDINÁND MAGYAR AKADÉMIAI KÖNYVÁRUSNÁL.

1868.

NÉPESÉDESI MŰGAZMÁL

DR. KÖNIG SÁNDOR

A MAGYAR KORONA ORSZÁGAINAK
LEGUJABB
NÉPESEDÉSI MOZGALMAI.

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

KONEK SÁNDOR

RENDES TAGTÓL.

(Olvastatott 1868. jan. 20-kán.)

Az akadémiai alapszabályok egyik bölcс intézkedése, hogy minden választott tag a benne helyezettett bizalom mint egy elismerésül, egy év leforgása alatt székfoglaló értekezéssel köszönjön be. Mennél mélyebben éreztem teljes súlyát azon ritka kitüntetésnek, melyben a tisztelt Akadémia csekély érdemeim fölül részesíteni kegyeskedett, midőn rendes tagjainak díszes sorába bevásztani szíveskedett, annál szilárdabb vala elhatározottságom ezen határidő lepörgése előtt ebbeli kötelességemet leróvni, és pedig a magyar korona országainak valamelyik társadalmi vagy közgazdászati viszonyát feltüntető újabb adatok bemutatásával.

Megvallom, minél jobban közeledtem a fatalis év vég-határához, annál nagyobb lett aggodalmam, mivel politikai és állami átalakulásunk jelen korszakában, midőn az alig szerveződött magyar statisztikai osztály még nem képes hivatalos úton szerzett adatokkal kedveskedni, a magán adatgyűjtés pedig kimondhatlan nehézségekkel kénytelen küzködni, tökéletes vagy legalább csak nem merőben töredékes adatoknak bizton megszerzése, fájdalom, csak jámbor óhajítás.

Sikerült azonban az összes ausztriai birodalomnak és így a magyar szent korona országainak is az 1865-ki évre vonatkozó népmozgalmi adatait hiteles és hivatalos forrás

után legközelebb megszereznem, melyek miután egyrészt a legújabb adatok, másrészt eddigelé még egyáltalán nincsenek közzétéve, mindenesetre képesek némi érdeket gerjeszteni.

De ha lennének is közzé téve, mint fognak a bécsi központi statist. bizottmány által kiadatni szokott statistikai évkönyvnek azon újabb folyamában közöltetni, mely nyilván nem sokára meg fog jelenni, mint merő absolut számok csak becses anyagul szolgálhatnak populationistikai dolgozatokra, de magukban nem képesek világos tiszta fogalmat nyújtani sem a társadalmi és állami életről, melynek különben oly fontos tényezői, sem a népmozgalom egyáltalán nagy jelentőségéről.

A hivatalos kimutatásokban a magyar korona országai nincsenek elkülönözve ő felsége többi országai és tartományaitól; a hivatalos kimutatásokban a számadatok a dolog természete szerint nincsenek viszonyítva a fenlevő politikai, társaséleti és közgazdasági állapotokra, hiányzik azokban minden combinálás és következtetésekre önkényt vezető minden további okoskodás.

Ezt pótolni a tudomány feladata, mely hivatva van az adatok helyes groupirozása által érthetővé tenni a néma számoknak sokat jelentő logikáját. A statistikai tanulmányozás ennél fogva, mely a népmozgalom árjait az állam- s társadalmi viszonyok ismérveül feltüntetni törekszik, a mily érdekes époly tanulságos is.

Habozás nélkül véltem tehát ez úton nyert eredményeket székfoglaló értekezésem tárgyául választhatni, annál is inkább, minthogy egyrészt az 1865-ki év populationistikai szempontból általán igen szabályos, sőt sok tekintetben a magyar korona országaira nézve különösen kedvező évnek mutatkozik, másrészt pedig, mivel, fájdalom, hihetőleg megint hosszabb időszer fog beállani míg e fonalt újra fogjuk felvehetni.

De továbbá szemközt azon számos visszaéléssel, mely napjainkban a statistikával üzetik, hol sokan válogatás nélküli adatok összehordásában, koholt vagy mások után gondolatlanul leírt számok felhalmozásában, vagy épen ily kétes eredetű, töredékes adatokra fektetett genialis okoskodás-

ban keresik a statisztikai bölcsességet, egy oly tudományos testületnek mint a magyar akadémiának szoros kötelessége azon lenni, hogy e tanszaknak tudományos jellege megóvassék; midőn nem csak nálunk, hol gyakran más tudományágban is épen nem avatottak minden előkészület nélkül merészkednek a legkomolyabb tárgyakhoz bámulatos önhittséggel hozzászólni, hanem még az alapos tudományosságról, higgadság és lelkiismeretes iparkodásról méltán elhírheadt német irodalomban is újabban u. n. statistikuskok merülnek fel, kik a statistikát merő adatgyűjtési methodológiának tekintvén, kivánt államtudományi készültség nélkül a kínálkozó adat-tömeg oceánjából mindent kihalásznak, a mire csak szert tehetnek, nem törődve azzal, hogy micsoda forrásból fakadnak azok, vajjon hitelt érdemlők-e vagy sem, és elég merészek az ily agregatumot tudományos statistika czéje alatt bemutatni; kettős kötelessége a statistikát mint tudományt mévelőknek, az efféle eljárástól óvakodni, és annál nagyobb gondot s figyelmet fordítani a források mivoltára, melyből statisztikai dolgozatuk anyagát merítik.

Szemközt az efféle gondatlan, mondhatni tudománytalan adatösszeférczeléssel, a statisztikai dolgozatoknak belbecse mindinkább a szerző individualitásától válik függővé, és minden statisztikai munkálatnak tárgyilagossá értékelni gyanakodás, fájdalom, annál igazoltabbnak látszhatik. Ezen ok miatt is elhatároztam magamat, hogy székfoglaló értekezésemben távol ezen csalfa iránytól nem valami szokatlan, új tárgy után kapkodjak, vagy holmi töredékes, a valóság minden garantiája nélkül készpénz gyanánt keringő adatok felhordásában keressem az újdonság szemfényvesztő dicsőségét. Jóval helyesebbnek tartottam, hivatalos úton gyűjtött hiteles adatokat tanulmányozásom alapjául venni, és sokféle, gyakran igen fáradságos, sőt első pillanatban háladatlannak látszó számmivelet útján, a holt adatokat életre kelteni. Ha nem sikerült is ez uton új felfedezéseket tenni, legalább sikerült már régibb adatok fonalán szerzett tapasztalásokat újabb számérvekkel hol megerősíthetni, hol pedig helylyel-közzel kiigazíthatni. E tekintetben is igénytelen nézetem szerint egy mákszem igazság tudományos szempontból többet ér

igényel, remélhető, hogy a mi annak idejében elmaradt, ezen-
túl fog helyreüttetni, és így a támadt két évi hézag hiteles
úton szerzett adatok segítségével ki fogna tölteni.

Addig is annál parancsolóbb szükségnek mutatkozik a
rendelkezésre levő 1864 és 1865-ki adatokat párhuzamban
az előbbi évek és a lajtántuli tartományok adataival tudomá-
nyosan feldolgozva rendes képpé összeállítani, hogy így az
országos magyar statisztikai osztálynak annyival könnyebben
essék az annak idejében begyűlendő új adatokat ugyanazon
keretbe foglalva, így némileg már feldolgozott adatkészletet
közre bocsáthatni.

I. Az esketések.

A népmozgalmi adatok közül egy sem tükrözteti vissza
hívebben valamely évnek gazdasági életviszonyait, mint az
esketések, melyekre nézve t. i. az ember kevésbé alá van
vetve a természet kényszerű törvényeinek, hanem inkább
szabad akaratát és legfeljebb természeti hajlamait követve,
némileg függetlenül a külbefolyásoktól szánja el magát e lé-
pésre. De épen e fontos lépésnél mindenki rendesen fontolóra
veszi, hogy képes-e nejét s jövő családját eltartani; a szabad
elhatározásra tehát leginkább a társadalmi momentumok
gyakorolnak döntő befolyást, úgy hogy válságos nehéz idők
uralma alatt közönségesen az esketések száma csökken, el-
lenkezőleg kedvező gazdasági életviszonyok beköszöntével
az esketések száma is azonnal emelkedik, és pedig annál ma-
gasabb arányban, minél érezhetőbb volt az előbbi nyomasz-
tó állapotnak sorvasztó vagy gátló kihatása.

Az *esketéseket* illetőleg, mire nézve a magyar korona
országai különben is igen kedvező arányt tanúsítanak, az
1865-ki év különösen kedvezőnek mutatkozik, ez évben több
esketés számított, mint átmérőleg az utolsó évtized egyes
éveire átlag esik, sőt e tekintetben közvetlenül 1856-ki év
után sorakozik, a midőn a megelőzőtt esztendőben dühöngött
Cholera-járvány folytán tetemesen megapadt esketési szám
annyival magasabbra emelkedett, hihetőleg az 1863 ik évi
aszály okozta nagy inség és általános nyomor az évben is

érezhetően apasztotta meg az esketéseket, mit hazánk fiai már 1864-ki, de még inkább az 1865-ki évben helyre ütni siettek, ez utolsó évben 142962 esketés fordult elő, és így tekintve a magyar tartományok ez évi általános népszámát már 105 lélekre jött egy esketés, holott korábbi tízévi átlag szerint a magyar korona területén csak 108 lélekre esnék egy új házassági frigy. E tekintetben jóval kecsgetetőbb arány van a Lajtán-innen mint túl, ő felsége többi országai és tartományaiban csak 128 lakóra esvén egy esketés; ugyanis ha az 1860—63-ig terjedő időkörtől elnézünk, mire a magyar birodalmat illető adatok hiányzanak, 1852—65 nyúló évtizedben következő az évi esketéseknek általános és viszonylagos számereje a Lajtán innen és túl is:

	a m. kor. országaiban		a többi örökös tartom.		Ausztriában	
	általán	egy esketés hány lélekre	általán	egy esketés hány lélekre	általán	egy esketés hány lélekre
1852	157408	85	140379	124	297787	106
1853	126006	107	137621	127	263627	112
1854	117541	115	124254	127	241799	135
1855	113292	119	115223	152	228515	137
1856	116196	93	147474	119	293970	107
1857	133986	103	147657	122	281643	113
1858	125625	111	155073	119	280698	116
1859	111855	131	130656	143	242511	139
1864	124888	118	160740	122	285628	120
1865	142962	105	153492	128	296451	117
tíz évi átlag:	130006	108.,	141257	128.,	271263	121.,

Tekintve a magyar korona terület egyes alkatrészeit, legkedvezőbb az esketési viszony a katonai végvidéken és Horvát-tórorszában, legkevésbé kedvező Erdélyben, mint a következő összeállításból kivehető, volt esketés:

	1864		1865	
	általán	hány lélekre	általán	hány lélekre
Kat. örvidék.	11406	98.,	13266	85.,
Hor. tót.	8992	105.,	10832	88.,
Magyarorsz.	86815	123.,	102789	105.,
Erdély.	17675	117.,	16075	130.,
	124888		142962	

Legkevesebb esketés volt ennél fogva 1859-ben az olasz hadjárat miatt és 1855-ben a cholera pusztító fellépése foly-

tán, de 1852-hez képest évről évre inkább csökkenés mint szaporodás észlelhető, és pedig 1858-tól kezdve azért leginkább, mert ez évben léptetett életbe egy újabb katonaszedési szabályzat, mely a 20 és 21 éveseket mint a katonaköteles kor első két évében álló férfiakat eltiltja a házasságtól, pedig a magyar korona területén a házasság túlnyomólag fiatalabb korban kötöttetik, úgy hogy leginkább a fiatalok esketések-nél és különösen a magyar korona területén érzeni a beállott csökkenést, így 1852—59-ig 8 évi átlag szerint az évenként esketett vőlegények közt még 50.4 % vagy több mint felerész volt egész 24-ik évig, míg 1864-ben már csak 35.8, és 1865-ben 37.4 % vagy még mindég 13 száztólival kevesebb ilyen vőlegény esketett fel; a lajtántúli tartományokban a sorvasztó befolyás korántsem érezhető oly mérvben mint nálunk, miután ott a súlyosb társadalmi viszonyoknál fogva már előbb is a fiatalabb kor jóval szerényebb mértékben vala képviselve mint nálunk, hol az ország mezőipari jellege a fiatal korban egybekeléseket valamint egyrészt inkább lehetségesíti, úgy másrészt szükségesíti is, mert a Lajtán túl már az 1852 egész 1859-ki átlag szerint is csak 24—25 százaléka az esketett vőlegényeknek 24 éven alól volt, és így a csökkenés 1864 és 1865-ben midőn egy-egy évben azokra 19.8 % eset, egészben csak 5—6 %.

Miután pedig a magyar tartományokbeli esketéseknek egyik főjellemvonása a két házasság közötti koregyenlőség, igen természetes, hogy a fiatalabb kor vőlegényekre beállott arány-csökkenés apasztólag hatott ki a fiatal menyasszonyok számarányára is, és pedig ezeknél még magasabb mértékben, minthogy az 1852—59-ki átlag után a 20 évig való nők a magyar tartományokban évenként esketett menyasszonyok közt még 44.6 %-al, 1864-ben ellenben csak 27.4 és 1865-ben 29%-al szerepeltek, a rosszabbulás tehát még az utolsó tekintetben is némileg kedvezőbb évben mindég még 15.6 percentet tesz, vagyis *100 esketett nő közt ezen utóbbi évben 15-el kevesebb jutott férjhez a 20-ik év eltelte előtt, mint az ujonczozási szabályt megelőzőt időszakban*, miért az 1858-ik évi ujonczszedési szabályrendeletnek ezen megszorító intézkedése ellen, honleányainknak még inkább lehet méltó pana-

szuk és teljesen igazolt kifogásuk. E tekintetben még kevésbé érezhető a többi örökös tartományokban ez arálynak ott is ugyan észlelhető lejjebb szállása, mert ott ez előtt is kivált a menyasszonyok részéről még gyengébb volt a 20 éven alóli zsenge kornak képviselése, 1852—59-ig az egybekeltek közt 17—18%, 1864-ben 15.4, és 1865-ben 14.6 % a 20 évig való kornakra esvén, ott tehát csak 2—3%-li roszabbulás állott be.

Jóllehet azonban a fiatal korbani egybekelések újabban a magyar korona országaiban tetemesen megritkultak, még is a magyar korona területe e tekintetben még a legújabb adatok szerint is jelentékeny mérvben szárnyalja felül a többi örökös német-szláv tartományokat, ugyanis az utolsó két évben esketett felek közt volt:

	vőlegény egész a		menyasszony egész	
	30-ik évig		a 24-ik évig	
	1864	1865	1864	1865
a magyar korona tartományaiban	69.3 ⁰ / ₁₀₀ -al	71.9 ⁰ / ₁₀₀	59.6 ⁰ / ₁₀₀	62.6 ⁰ / ₁₀₀
a többi örökös tartományokban	54.9 „	55.7 „	42.6 „	41.6 „

a magyar korona területén + 11.4% + 16.2% + 17.0 + 20.0%
 vagyis az 1865-ki a normalis viszonyokat populacionistikai tekintetben mind jobban megközelítő adatok is a fiatalabb kornak a magyar korona tartományokbeli esketések közt szembetűnően magasabb szereplését minden kétségen kívül helyezik, minden 100 ez évben megnősült férfi közt 16-al több a 30-ki életkor előtt, és minden 100 ez évben férjhez jutott nő közt 20-al több a 24-ki életkor lefolyta előtt lépven házasságra mint a Lajtán túli tartományokban. Jelesen ez utóbbiak közül e tekintetben is az alpesi tartományok a legmosztobább viszonyokat tüntetik fel, felső Ausztriában, Salzburg, Tirolban alig több mint 7—8% esvén a 24-ki életkorig nősülő vőlegényekre, míg másrészt a magyar korona területén mutatkozó kedvezőbb viszony leginkább a katonai végvidéken és Horvát-Szlavoniában létező házközösségi intézménynek egyik természetes szüleménye, és e tekintetben épen a katonai határőrvidéken semmi változás nem állott be, miután ott az 1858-ki ujonczozási rendszabály nem jött alkalmazásba, annál érezhetőbb lett annak befolyása a szoros értelemben vett Magyar és Erdélyországban, mi következő egybeve-

tésből önkényt tűnik szembe, volt t. i. az évenként esketettek közt, és pedig:

	a völegények közt			a menyasszonyok közt		
	egész a 24-ik évig való			egész a 20-ik évig való		
	előbbi évek	1855		előbbi évek	1865	
	átlag szerint	általán	%	átlag szerint	általán	%
Katonai határőrvidékeken	65.2%	8736	65.8	51.7%	6622	50.0
Magyarországban	52.0 „	33324	32.4	48.6 „	27405	26.6
Horvát-Slavóniában	45.0 „	5022	46.3	40.3 „	3874	35.7
Erdélyben	43.0 „	6338	39.4	32.6 „	3613	22.6

Ebből világos, hogy a fogyatkozás legfeltűnőbb magában szorosan vett Magyarországon, hol 1865-ben 20 perccel kevesebb férfi és 22 perccel kevesebb nő a 24 illetőleg 20-ik életkorig keltek egybe mint 1858 előtt; hogy pedig ez egyedül a többször említett ujonczozási szabályzatnak műve, még világosabban szökik szembe, ha az utolsó két évben esketett személyek korosztály szerint sorozva állítatnak össze, és az egyes korosztályokra eső arányosztalék az 1858-ki évet közvetlenül megelőző 1857-ki év hasonarányával tétetik párhuzamba, mert akkor kiderül, hogy a mely arányban ujabban a 24 évig való völegényeknek és a 20 évig való menyasszonyoknak osztaléka csökken, ugyanazon mérvben a legközelebbi korosztályé, t. i. a 24 — 30 éves völegényeké és a 20 — 24 éves menyasszonyoké emelkedett, már a 30 — 40 éves völegényeknél, valamint a 24—30 éves menyasszonyoknál csak 3 — 4% növekvés, a többi korosztályuaknál pedig épen semmi változás nem tapasztalható, annak tanulságául, hogy a magyar tartománybeli férfiak kora házasságuk iránti hajlamuknál és közgazdászati viszonyaink közt arra való utaltságuknál fogva is az ujonczozás által elejökbe gördített akadályt, amint lehetséges, legyőzni törekcsenek, és így a kik a katonaköteles korban a házasságtól eltiltatnak, a mint azon koron túl vannak, azonnal házasságra lépni sietnek, és azért 1864 és 1865-ben oly magas procentuatio is esik a 24—30 éves völegényekre szemközt az 1857-ik évi arányosztalékkal, oly annyira, hogy ezen korosztálynak az egész 24 évig valókkal egybeadtván,

alig van már különbség a két időszak közös procentuatio közt (71.₉ és 73.₅) mint ez a következő összevetésből kitűnik :
az esketett *férfiak* közt volt :

	magyar korona országaiban			a többi örökös tartom.		
	1857	1864	1865	1857	1864	1865
vőlegény						
egész 24 évig	49. ₉ %	35. ₈	37. ₄ %	21. ₃	19. ₄	19. ₈
24—30 „	23. ₉ „	33. ₅	34. ₅ „	30. ₈	35. ₇	35. ₉
30—40 „	15. ₃ „	19. ₉	17. ₉ „	31. ₉	30. ₂	28. ₉
40—50 „	7. ₀ „	7. ₀	6. ₅ „	10. ₂	9. ₃	9. ₈
50—60 „	3. ₂ „	2. ₀	2. ₈ „	4. ₈	3. ₉	4. ₁
60 éven felül	1. ₀ „	0. ₉	0. ₉ „	1. ₄	1. ₅	1. ₅

az esketett *nők* közt pedig :

menyasszony						
egész a 20. évig	40. ₈	27. ₄	29. ₀	16. ₀ %	15. ₄	14. ₆
20—24	25. ₂	32. ₂	33. ₈	25. ₈ „	27. ₂	26. ₉
24—30	17. ₁	22. ₃	20. ₆	29. ₇ „	31. ₂	31. ₄
30—40	10. ₇	11. ₈	10. ₈	20. ₉ „	18. ₉	19. ₄
40—50	4. ₇	4. ₃	4. ₆	6. ₁ „	5. ₉	6. ₂
50 éven felül	1. ₇	1. ₅	1. ₄	1. ₅ „	1. ₄	1. ₅

Ebből egyszersmind kitűnik, hogy az előhaladtabb korban köttetni szokott házasságokra nézve a többi örökös tartományok mennyivel magasabb procentuatiót tanúsítanak mint a magyar koronabeli tartományok, és hogy az elkészt esketések t. i. a 60 évet meghaladott vőlegények vagy az 50 éven túl levő menyasszonyok részéről a Lajrán innen és túl is csak igen mérsékelt arányban szerepelnek ; feltűnőnek látszhatnék, hogy a magyar birodalmi esketések közt a nők nagyobb mértékben fordulnak elő mint a férfiak az ily magas korban, mi absolute is áll, valóságosan évről évre több nő az 50-ik éven felül menván férjhez, mint 60 éven felül férfi megnősül, mi azonban a katona-határörvidéken és sok helyt Horvát-Szlavoniában meghonosult házközsségben leli magyarázatát, a nőkre szálló ház-és földbirtok csak úgy levén fentartható, ha fitag vétetik be a közösségbe, mi természetesen rendszerint házasság útján történik.

Hogy pedig az esketett felek koránézve nem csak a százalékos aránylatban, hanem még az absolut számokban is az egyes években, a mennyire e viszony valami külső tételes intézkedés által nem zavartatik meg, nagy egyformaság mutatkozik, legjobban kitetszik, ha a két utolsó évben esketett

személyek abszolút létszámát mind a Lajtán innen, mind túl vesszük vizsgálóra, mert abból csakugyan a különben is a népesedési mozgalom terén és pedig gyakran csodálatos mértékben mutakozó egyenlőség szökik szembe, főleg a többi örökös tartományokban, hol, mint már említve volt, az újabb ujjonczozási szabályzat e viszonyt kevésbé influalja, így számmítatott

az esketett *férfiak* közt:

vőlegény	a m. korona országaiban		a többi örökös tartom.	
	1864	1865	1864	1865
egész a 24 évig	44703	53420	31133	30347
24—30	41853	49343	57300	55136
30—40	24801	25580	48589	44245
40—50	8726	9296	14908	15079
50—60	3602	4056	6361	6283
60-on felül	1203	1267	2449	2402
együtt:	124888	142962	160740	153492

az esketett *nők* közt:

menyasszony				
egész a 20 évig	34284	41541	24800	22385
20—24	40181	48320	43668	41212
24—30	27872	29457	50068	48319
30—40	14786	15123	30440	29731
40—50	5897	6570	9471	9569
50 felül	1868	1948	2293	2276
együtt:	124888	142962	160740	153492

Már fenebb megemlítettett, hogy a magyar korona területbeli esketéseknek egyik felette örvendetes jellemvonása az egybe; kelők közti helyes kor-arány, rendesen ugyanazon vagy csekély mértékben egymástól eltérő korban állók kelvén egybe jelesen fiatalabbkoru vőlegényeink t. i. egész a 24-ik évig több mint négyötöd részben egykoru nővel szövetkeznek, míg a 24 éven túl levő honfiaink jobbára 6—8 évvel fiatalabb vagy velők egy vonalon álló életkoru nőt vesznek el, mi tekintve ugy magát a gyermeknemzést, mint a gyermekek életrevalóságát, azoknak neveltetését és szabadszárnnyra való bo csáthatását, valamint számos egyéb physiologiai és társadalmi igényeknél fogva felette kedvező momentumnak tekintendő, miután így még az eléhaladtabb koruak részéről helyt nyerő egybekeléseknél is a koregyenlőség sok tekintetben

kiegyenlíti az abból különben keletkezhető viasz állapokat, és így az elkésett házasságok is e körülménynél fogva nálunk általában véve kevésbé tűnnek ki abnormitásnak vagy éppen társadalmi bajnak.

Hogy pedig a házasságok közti helyes korarány csakugyan egyik jellemzője a magyar koronaterületi esketéseknél, az 1864 és 1865-ki adatokból is félreismerhetlenül tűnik ki, mint ezt következő két A és B alatti táblázat kézzelfoghatólag törekszik szem elé állítani, főleg egybevetve a többi örökös tartományokbeli esketések ugyanazon arányviszonyát feltüntető C és D táblázatokkal, így az A és B tabellában egyenlőképpen az esketések maximuma a vőlegény életkorához legközelebb álló ifjabbkorú menyasszonyok rovatára esik, holott a többi örökös tartományok esketéseinél már jóval több eltérés és szabálytalanság fordul elő, mint ezt a maximumokat kifejező, vastagabb számjegyekkel nyomtatott százalékok első pillanatra szoktatják szembe.

A. 1864. a magyar korona területén
eskettetett vőlegény

	egész 24-k évi	24—30	30—40	40—50	50—60	60 éven felül	összesen
	é l e t k o r b a n						
menyas- szonynyal egész 20-k évig	20151 45. ₁	10679 25. ₅	3044 12. ₄	345 3. ₉	47 1. ₃	18 1. ₅	34284
20—24 évi életk.	15849 35. ₄	16111 38. ₅	6991 28. ₁	1046 12. ₀	152 4. ₂	32 2. ₆	40181
24—30	5959 13. ₄	11905 28. ₄	7656 30. ₉	1912 22. ₀	373 10. ₄	67 5. ₆	27872
30—40	2081 4. ₁	2631 6. ₁	6213 25. ₀	2871 32. ₉	843 23. ₅	147 12. ₂	14786
40—50 évi életk.	553 1. ₉	456 1. ₁	826 3. ₁	2350 26. ₉	1383 38. ₄	329 27. ₄	5897
50 éven felül	110 0. ₃	71 0. ₂	71 0. ₃	202 2. ₃	804 22. ₂	610 50. ₇	1868
összesen :	44703	41853	24801	8726	3602	1203	124888

B. 1865 a magyar korona területén.
eskettetett vőlegény

	egész 24-k évig	24—30	30—40	40—50	50—60	60 éven felül	összesen
menyas- szonynyal egész 20-k évig	24931 46. ₇	13002 26. ₄	3244 12. ₇	312 3. ₄	44 1. ₁	11 0. ₄	41544
20—24	19513 36. ₅	20072 40. ₇	7458 29. ₂	1093 11. ₈	162 4. ₀	22 1. ₄	48320
24—30	6436 12. ₁	12943 26. ₂	7681 30. ₀	2000 21. ₅	351 8. ₇	46 3. ₈	29457
30—40	1944 3. ₈	2804 5. ₇	6269 24. ₄	3064 32. ₉	913 22. ₃	129 10. ₃	15123
40—50	475 0. ₉	461 0. ₉	855 3. ₁	2648 28. ₅	1728 42. ₆	403 31. ₈	6570
50 éven felül	121 0. ₂	61 0. ₁	73 0. ₃	179 1. ₉	858 21. ₁	656 51. ₈	1948
összesen :	53420	49343	25580	9296	4056	1267	112962

C. 1864 a német szláv örökös tartományokban.
eskettetett völegény

	egész 24-k évig	24—30	30—40	40—50	50—60	60 éven felül	összesen
menyasz- szonynyal egész 20-k évig	9845 31. ₆	10190 17. ₈	4130 8. ₈	520 3. ₃	77 1. ₂	38 1. ₆	24800
20—24	12136 40. ₀	18556 32. ₄	10598 21. ₈	1689 11. ₃	323 5. ₁	66 2. ₇	43668
24—30	6748 21. ₇	20800 36. ₃	17237 35. ₄	3998 27. ₀	1064 16. ₇	221 9. ₀	50068
30—40	1786 5. ₇	6717 11. ₇	13805 28. ₄	5429 36. ₂	2124 33. ₂	579 23. ₆	30440
40—50	256 0. ₈	914 1. ₆	2548 5. ₂	2909 19. ₅	1975 31. ₄	869 35. ₃	9471
50 éven felül	62 0. ₂	123 0. ₂	271 0. ₆	363 2. ₅	798 12. ₄	676 27. ₆	2293
összesen :	31133	57300	48589	14908	6361	2449	160740

D. 1865. az ausztriai német szláv tartományokban.
eskettetett völegény

	egész 24-k évig	24—30	30—40	40—50	50—60	60 éven felül	összesen
	é l é t k o r b a n						
menyasz- szonynyal egész 20-k évig	8909 29. ₄	9237 16. ₈	3616 8. ₂	479 3. ₂	82 1. ₃	32 1. ₄	22385
20—24 évi életk.	12089 39. ₈	17796 32. ₃	9337 21. ₁	1634 10. ₈	294 4. ₇	62 2. ₆	41212
24—30	7086 23. ₄	20289 36. ₈	15781 35. ₆	3966 26. ₃	968 15. ₄	229 9. ₆	48319
30—40	1945 6. ₄	6758 12. ₂	12720 28. ₈	5637 37. ₅	2081 33. ₁	590 24. ₆	29731
40—50 évi életk.	274 0. ₃	934 1. ₇	2504 5. ₇	2951 19. ₅	2076 33. ₀	830 34. ₇	9569
50 éven felül	44 0. ₁	122 0. ₂	257 0. ₆	412 2. ₇	782 12. ₅	659 27. ₁	2276
összesen :	30347	55136	44245	15079	6283	2402	153492

Az évi egybekelések *polgári állapotát* illetőleg, közönségesen a protogam esketéseknek magasabb aránya kedvező népesedési mozzanatnak szokott tekintetni, először azért, mert mennél nagyobb a protogam esketések aránya szemközt a palingam esketésekkal, annál nagyobb tartamára a fenlevő házasságoknak lehet következtetni, pedig mennyivel hosszabbra nyúlik a házasszövetség köteléke és így mennyivel kevesebben jutnak özvegyiségre, annál kedvezőbb ez nem csak egyéni, hanem társadalmi szempontból is, miután kétségkívül a házasságot hosszabb vagy rövidebb tartalmától függ a gyermekek teljes felnevelésének nagyobb-kisebb lehetősége, valamint a házaspár egymásiránti vonzalom és kölcsönös tiszteletnek nagyobb-kisebb megszilárdulása. De más oknál fogva is a protogam-esketések magasabb aránya kedvező népesedési mozzanatnak szokott tekintetni, a menyinyiben t. i. némileg annak jele, hogy egyáltalán sokan első ízben jutnak házasságra; de különösen a protogam-esketések arányánál észlelhető folytonos és tartós emelkedés, mint a házassági hajlam és lehetőség öröndetes fejlődésének biztos fokmérője, különösen kedvező momentumnak szokott vétetni.

De ez föltétlenül nem áll, mert ha egyedül azért emelkedik a protogamesketések aránya, mivel a palingamoké csökken, ez könnyen arra is mutathat, hogy az esketési arányra egyáltalán visszásan kiható körülmények inkább az ismételt, mint az első ízben létrejövő egybekeléseknél teszik magukat érezhetőkké, minthogy a dolog természetében fekszik, miszerint súlyos, nehéz idők uralma alatt legelőször az övegyiségre jutott házaspár fogja óvakodni a lépés ismétlésétől, és így csökkenni fog a palingamesketések abszolút száma, ezzel pedig természetesen karöltve a protogamesketések relatív számviszonya emelkedni fog, a nélkül hogy azt kedvező tüneménynek mondhatnók.

A protogamesketéseknek növekvő számaránya tehát csak azon feltét alatt tartható kedvező momentumnak, ha, azokkal egyaránt az esketések általános száma is növekszik különben nem, névszerint ott nem, hol mint a magyar korona országában a fiatalabb korbéli esketések sokaságánál

fogva a palingamesketések rendesen nagyobb mértékben szerepelnek, sőt szemközt az általános esketési arány folytonos és állandó csökkenésével, szemközt különösen a palingamesketések feltünő apadásával a protogamesketéseknek folytonos nagybodása inkább csak egy új illusztrációja a közgazdasági viszonyok általános rosszabbulásának.

Ez jelesen áll a magyar korona területére nézve, miután itt a protogamesketések számaránya újabban tetemesen növekedett ugyan, de jobbra a palingamesketések rovására olyannyira, hogy e tekintetben már jóval közelebb jutottunk a Lajtántuli tartományokhoz, ugyanis ha azon esketéseket általán protogamoknak vesszük, melyeknél legalább az egyik házasság legelőször teszi e lépést, ellenben palingamnak, hol hacsak az egyik fél is ismételve lép házasságra, akkor az esketések közt volt:

a m. korona országaiban				a többi tartományokban		
1852—59-ki átlag		1852—59-ki átlag		1852—59-ki átlag		
szerint	1864	1865	szerint	1864	1865	
protogam esketés 74 ⁰ / ₀	79. ₉	81. ₃ ⁰ / ₀	81. ₆	86. ₄	85. ₈	
palingam „ 26 „	20. ₁	18. ₇	18. ₄	13. ₆	14. ₂	

A palingamesketések számaránya tehát a Lajtán innen és túl is érezhetően alábbszált, de mégis szembevetőbb mérvben a magyar korona területén; mindazáltal, ha e viszonyt tovább elemezzük, és a tiszta protogam és a tiszta palingamesketéseket azon esketésektől elkülönítjük, melyeknél csak az egyik fél özvegy állapotú, mégis szembeszökő a különbség, mely e tekintetben főleg a tiszta palingam esketéseket illetőleg a magyar korona és ő felsége többi országai közt, még a legutóbbi adatok fonalán is fenforog, így volt:

a magyar korona tartományaiban			a többi örökös tartományokban	
esketés:	1861	1865	1861	1865
tiszta protogam	71. ₃ ⁰ / ₀ -al	73. ₄ ⁰ / ₀	76. ₈ ⁰ / ₀	76. ₂
tiszta palingam	11. ₅ „	10. ₇ „	4. ₁ „	4. ₃
özvegy férfi hajadonnal	12. ₁ „	11. ₀ „	13. ₃ „	13. ₆
özvegy nő nélkül férfivel	5. ₁ „	4. ₉ „	5. ₈ „	5. ₉

A tiszta palingam esketésekre nézve tehát 6—7⁰/₀-nyi különbség forog fen, vagyis a magyar korona országaiban még az utóbbi időben is minden 100 esketés közt hattal hét-

tel több olyan volt, hol mind a két fél már özvegységre jutott egyén volt, mint a birodalom többi részében, pedig épen e viszony nálunk újabban tetemesen megváltozott, mert ezelőtt nálunk 15—16.5% jutott a tiszta palingam esketéseknék, úgy hogy 5—6%-li fogyatkozás állott be, milegjobban tűnik ki, ha az utolsó évtized első és utolsó két éve közt t. i. az 1856 és 1865-ki év közt párhuzam vonatik, annál is inkább, miután mind a két év, tekintve az esketések általános létszámát is igen közel áll egymáshoz, és mind a két esztendőben, az egyikben a cholera-járvány pusztításai alól, a másikban társadalmi és politikai viszályok alóli kiszabadulás folytán kedvezőbb esketési viszony mutatkozik; a mondott két évben pedig volt a magyar korona területén:

	1856-ban		1865-ben		tehát
		%		%	%
tiszta protogam esketés	98067	67.	104958	73.4	+ 7.
tiszta palingam „	22612	15.4	15347	10.7	— 32
özvegy férfi hajadonnal	18619	12.7	15754	11.9	— 15.4
özvegy nő legénynyel	7194	4.9	6903	4.9	— 4.0
együtt	146496		142962		

ebből kitűnik, hogy a protogam esketések az utolsó évben nem csak viszonylagosan, hanem absolute is gyarapodtak, mi megint az 1865-ki évnek normalisabb populationistikai természete mellett szól, nálunk még a mostohább külbefolyások sem képesek levén oly ritkító hatást gyakorolni az első ízbeni házasságkötésekre, mint a birodalom tulsó részében, mi kevésbé nagyobb könnyelműség vagy meggondolatlanságnak, mint a magyar birodalom közzgazdászati jellegének és ebből némileg folyó nagyobb kereseti könnyűségnek egyik természetes kifolyománya.

Igen természetes, hogy általán jóval több férfi lép ismételt házasságra, mint özvegy nő, mi már a nők társadalmi állásából is könnyen megfejtethető, de e tekintetben is a magyar korona tartománybeli özvegy nőkre jóval kecsesgetőbb viszonyok forognak fen, mint a többi örökös tartományokban, noha újabban erre nézve is roszaabbodás tapasztalható, így az előbbi évek átlaga szerint még egész 12 perczentig több özvegy nő jutott nálunk újra férjhez mint a Lajtán túl, holott most a másodférjhez való mehetésnek nagyobb kilátása szem-

közt a többi örökös tartományokkal csak 6%, mi az 1865-ki adatok következő combinalásából világosan derül ki, ez év adatai szerint t. i. van

	protogam esketés		palingam esketés	
	finemnél	nőnemnél	finemnél	nőnemnél
a magyar korona országaiban	78.2 ⁰ / ₀	84.5 ⁰ / ₀	21.8 ⁰ / ₀	15.5 ⁰ / ₀
a többi örökös tartományokb.	82.1 „	90.4 „	17.9 „	9.6 „
ausztriai birodalomban	80.3 „	87.2 „	19.7 „	12.8 „

A magyar korona területének a palingam esketésekre való tulnyomósága a többi örökös tartományok felett, mely különben fiatalok esketéseink nagy arányában leli legtermészetesebb magyarázatát, nem csak a százalékos arány után, hanem az abszolút számok után is önkényt szökik szembe, mert általán véve is több mint kétszer nagyobb nálunk a tiszta palingam esketések létszáma, mit a következő egybeállítás minden kétségen kívül helyez, volt :

1864.			
	magyar korona országaiban	a többi örökös tartományokban	ausztriai birodalomban
eskettetett :	⁰ / ₀	⁰ / ₀	⁰ / ₀
nőtlen hajadonnal	89007 71.3	123518 76.8	212525 74.0
özvegy férfi özvegy asz.	14383 11.5	6565 4.1	20948 7.8
özvegy férfi hajadonnal	15142 12.1	21344 13.3	36486 12.8
özvegy nő nőtlen férfival	6356 5.1	9313 5.8	15669 5.4
együtt	124888	160740	285628

1865.			
	magyar korona országaiban	a többi örökös tartományokban	ausztria birodalomban
eskettetett :	⁰ / ₀	⁰ / ₀	⁰ / ₀
nőtlen hajadonnal	104958 73.4	117010 76.2	221968 74.8
özvegy férfi özvegy nőv.	15347 10.7	6716 4.3	22063 7.5
özvegy férfi hajadonnal	15754 11.0	20755 13.6	36509 12.3
özvegy nő legénynyel	6903 4.9	9011 5.9	15914 5.4
együtt	142962	153492	296454

A házasságkötésre számos társadalmi és állami mozzanatok határozó befolyást vesznek, azok közül csak egyről másról legyen itt szó, jelesen a gabonaárak befolyásáról. Kétséget nem szenved, hogy a gabonának magas piaci ára, miután a szerint jobbára a többi élelmi czikkek árai is képeződnek, csökkentő befolyással van és pedig még ugyanazon év esketéseire. Az osztrák birodalombeli feljegyzések e tekin-

tetben sokkal rövidebb időre vonatkoznak, és sokkal hézagosabbak, sem hogy azokból biztos következtetések lennének levonhatók; mind a mellett az 1852—65-ig terjedő időszakban is tapasztaljuk, hogy 1854 és 1855-ben, a midőn a gabonának piaczi ára legmagasabban állott, legkevesebb, ellenben 1851, 1852 és 1865-ben, midőn legalacsonyabb volt a gabonaár, legtöbb esketés fordult elő, úgy hogy ezen rövid időszakból is az egész ausztriai birodalomra nézve némileg bebizonyítható, miszerint az esketések maximuma rendszerint a gabonaárak minimumával jár, és megfordítva, a gabonaárak maximuma rendszeren az esketések minimumát vonja maga után, mit a következő összeállítás világosan tüntet fel; volt a közbirodalomban átlag piaczi ára bécsi mérőnként:

	buzának		rozsnak		közbirodalmi esketések	
	3 f.	85 kr.	3 f.	11 kr.	árminimum	297787 maximuma
1852	3 f.	85 kr.	3 f.	11 kr.		
1853	4 „	55 „	3 „	28 „		
1854	5 „	81 „	4 „	36 „	ármaximum	211799 minimuma
1855	6 „	4 „	4 „	43 „	„	228515 „
1856	5 „	48 „	3 „	62 „		
1857	4 „	43 „	2 „	80 „		
1858	4 „	32 „	2 „	62 „		
1859	4 „	46 „	2 „	96 „		
1864	3 „	75 „	2 „	50 „		
1865	3 „	54 „	2 „	50 „	árminimum	296451 maximuma.

De ezen észlelet inkább csak a kifejtett iparral bíró mint merőben agronom országokra, tehát inkább a Lajtán túli mint inneni tartományokra nézve áll; így jelesen Magyarországbán zsenge műipara, ellenben kifejtett mezőiparos jellegénél fogva, épen a nyomott gabonaárak, mint a lakók legnépesebb osztályát képző földművesek keresetét szűkítő körülmény az esketéseket előbb apasztják, semhogy azokat növesztenék. Hogy pedig mindamellett a magyar korona területén is a fenérintett időszakban az esketések maximuma történetesen a gabonaárak minimumával és viszont találkozik, inkább más tényezők befolyásából magyarázható, mert másrészt például 1864-ben, midőn csaknem époly alacsony volt a gabona-félék piaczi ára, mint a reá következő 1865 ki évben, legkevésbé sem találjuk, hogy a magyar korona országaiban kedvező esketési viszony mutatkozott volna, holott a Lajtán túli tartományok ezen, úgy

mint a megelőzőtt, olcsó gabonáról ismeretes 1861. 1862 és 1863-ik évben csakugyan a relatív legtöbb esketéssel dicsekedtek, és hogy az élelmi czikkekből való drágaság inkább az iparos osztályokat mint a mezőgazdákat sújtja, tehát amazok közt az esketésekre nagyobb mérvben érezteti sorvasztó kihatását, mint az utóbbiak közt, onnan is kitetszik, hogy például 1856-ban magasabb gabnaárak mellett az esketések a többi örökös tartományokban nem gyarapodhattak oly mérvben mint a magyar korona országaiban, noha különben ott is a cholerausztítások megszűntével ez évben felköltöttebb házassági hajlam mutatkozott.

A nemzetiségnek befolyása az esketési arányra hivatalos feljegyzéseinek fonalán teljességgel ki nem mutatható, sem a jegyesek esketésénél, sem egyéb népmozgalmi viszonyok contatálásánál a nemzetiségi momentum nem jöven tekintetbe. Jóval biztosabban lehet a valláskülönbségnek befolyását kimutatni, miután a különböző felekezeti esketések külön anyakönyvekbe szoktak bevezettetni, ezek után pedig készülnek a népmozgalmi kimutatások, csak hogy hiányzik az álló népességnek valláskülönbség szerinti eloszlását feltűntető biztos adat, mert 1857. óta újabb népszámlálás nem eszközöltetvén, az egyes hitfelekezetek általános száma egyedül valószínű calculus útján puhatolható ki; hiányzik tehát a mérv, mely szerint az egyes vallások szerinti esketéseknek viszonylagos számereje és különösen azon körülmény lenne megítélhető, vajjon az esketési arány gyorsabban vagy lassabban emelkedik-e, mint ugyanazon vallású hitsorsosok általános létszáma, mert csak így lenne a vallásnak befolyása kellően méltányolható; mind a mellett, miután a népesség növekvése jóformán valláskülönbség nélkül egyenlő, a számmivelet útján kideríthető vallásfelekezeti számok nem igen fognak eltérni a valótól, de különben elnézve is attól, már maga az absolut száma is az esketéseknek, tekintve az egybekelő vallását, vagy öregbülést, vagy bizonyos egyformaságot, vagy végre nagyobb-kisebb fogyatkozást tanúsít, mi főképp összehasonlítva az esketések általános mozgalmával, képes elég biztos támpontot nyújtani a vallásbeli momentumnak némi megbíráására.

E tekintetben azt tapasztaljuk, hogy újabban leginkább a görög-keleti egyház hívei közt mutatkozik nagyobb gyérülés ellenben a római katolikusok közt annál nagyobb gyarapodás, míg t. i. ezelőtt a magyar korona területén már 93 görögkeleti lakóra egy esketés jött, most csak 109-re esik egy, ellenben a római katolikusok közt legalább 1865-ben, az átlagot jóval meghaladó arányzat észlelhető; ez legjobban kitűnik, ha az 1857-ki évet, melyre vonatkozólag az akkori népszámlálás különben is biztosabb adatokat szolgáltat az egyes hitsorsosok általános számviszonya iránt, a legutóbbi 1865-ki évvel párvonalba tesszük, és nem csak az általános, hanem a viszonylagos számokat egymással összevetjük, annál is inkább, miután az esketések általános számerejére nézve is e két év nem igen távol áll egymástól, volt t. i. a magyar korona országaiban:

	1857-ben		1865-ben		több vagy kevesebb
	általán	egy esketés hason vallású	általán	egy esketés hason vallású	
róm. kathol. esketés	65367	190 lakóra	73492	91,3 lakóra	+ 12,4%
görög kathol. „	13158	105,4 „	13852	109 „	+ 5,3 „
görög keletgyh., „	26176	93,3 „	24097	109 „	- 7,9 „
ágostai hitvallású	9327	108 „	9665	113 „	+ 3,0 „
helvét „ „	17512	104 „	18209	109 „	+ 4,0 „
unitárius „ „	424	115,6 „	408	130 „	- „
mózeshitű	2022	204 „	3239	136 „	+ 60,9%
„ együtt:	133986		142962	105 „	

míg tehát az esketések általános száma 1865-ben a párvonalba tett 1857-ki évhez képest 6,7%-li növekvést mutat ennél gyorsabb szaporodás, elnézve az izraelita esketésektől, melyeknél a feltűnő gyarapodás nyilván csak a feljegyzéseknek azótai nagyobb pontosságából megfejtendő, csak a római katolikusoknál észlelhető, a többi hitfelekezetbeliek az átlagos növekvésnél csekélyebbet tanúsítanak, sőt a görög nem egyesülteknél éppen határozott fogyatkozás állott be, mely még nagyobb az 1856-ki év adataihoz mérve, a hol éppen 28688 vagy csaknem 4600-al több esketés számított mint 1865-ben, különben a legközelebb megelőzőtt évben t. i. 1864-ben is hasonló sőt még magasabb mérvű apadása a görög keletgyházi esketéseknél tapasztalható, mert habár általában ez évben 18000 esketéssel kevesebb számított

mint 1865-ben, mégis az egyes hitfelekezetekre eső arányosztalék mind a két évben nem igen tér el egymástól, csak a görög-kelet egyháziaké még ez évben is kisebb, érdekes e tekintetben következő összeállítás; volt:

	1864.		1865.		az 1865-ik évben az összes népesség közt van ugyanazon vallásbeli százalékkal
	általán	ezen évből való ‰ osztalék	általán	ezen évből való ‰ osztalék	
esketés					
római katolikus	64513	51.,	73492	51.,	48
görög katolikus	14080	11.,	13852	9.,	10.,
görög keletgyházi	19089	15.,	24097	16.,	17.,
ágostai hitv.	8349	6.,	9665	6.,	7.,
helvét hitv.	15338	12.,	18209	12.,	13.,
unitárius	531	0.,	408	0.,	0.,
mózes hitű	2989	2.,	3239	2.,	3.,
	124888		142962		

kétséggkívül tehát a legújabb időben görögkeletgyházi hon-társaink közt tetemes esketési roszabbulás vehető észre, és míg előbb az évi esketések közt magasabb percentuatioval szerepeltek mint az általános népesség közt, most ellenkezőleg az általános percentuatio nál kisebb esketési arányosztalékkal jelenkeznek. —

Vallás szempontjából érdekes még a vegyes esketések számviszonya, mire nézve a magyar korona országai-ban mindenkor magasabb arány mutatkozott, mint a többi európai államok bármelyikében, sőt a vegyes vallásu esketéseknek úgy általános, mint viszonylagos száma a legutóbbi időben még tetemesen emelkedett, így vlt:

	a magyar korona országai-ban		a többi örökös tartományokb.		ausztri- ában
az 1852—59 átlag szerint	2850	75‰	932	25‰	3782
1864	3381	76 „	1079	24	4460
1865	3951	80 „	979	20	4930

vagyis nálunk az utolsó évben már minden 36-ik esketés vegyes vallású volt.

Érdekes még az esketéseket a szerint vizsgálódás alá venni, a mint azok az egyes hónapok szerint oszlanak el, nem csak azért, mert erre a valamely országban túlnyomólag képviselt egyik vagy másik hitvallásnak, vagy a túlnyomólag el-

terjedt gazdasági fökeresetnemnek határozott befolyása van, hanem azért is, mert *Villermé* állítása ellenében, legalább a magyar korona területén tett tapasztalatok szerint, az esketéseknél az egyes hónapok szerinti eloszlása csakugyan érezhető kihatással van a születésekre, és ez által magára a halandósági viszonyra is, mint ezt alantabb bővebben fogjuk megmutatni.

Az esketések minimuma a Lajtán innen éppúgy mint azon túl *december* meg márczius és ápril hóra esik ugyan, és pedig az advent és nagyböjt miatt, a katolikuskoroknál ez zárt időnek tekintetvén, melyben az esketés tilos, mind a mellett e hónapokban is nálunk nem csak aránylag, hanem absolute véve négyszer ötször annyi esketés fordul elő, mint a többi örökös tartományokban, miután nálunk a többi vallásfelekezetek jóval magasabb mérvben szerepelnek mint a Lajtán túl, melyek pedig a szentes időt nem ismerik mint esketési tilalmat, sőt e tekintetben a concordatumnak befolyása a Lajtántúli tartományokban világosan felismerhető, ott t. i. ezelőtt a zárt időben csak az ünnepies esketés volt tiltva, ellenben a concordatum még a csendes esketést is megtiltotta, úgy mint ez Magyarországon régtől fogva az itteni particularis jog szerint fenállott és mai napig is fenáll, mert az előbbi évek átlaga szerint ott a concordatum előtt mégis a mondott hónapokra magasabb esketési procentuatio esett, mint ez a lentebb előforduló táblázatos kimutatásból könnyen kivehető.

Az esketések *maximuma* a Lajtán túl *február* hóra, innen pedig *november-re* esik, noha nálunk is november után közvetlenül február hó, valamint amott február után mindjárt november hó sorakozik, mind a két körülmény onnan levén magyarázható, hogy a szentelt időt megelőző két hóban természetesen legtöbb esketés összeszorul, a házasságra készülőket sietvén a tilalmat, mennyire lehet, megelőzni; de hogy nálunk a november hó határozott magasabb aránnyal szerepel, mint február hó, onnan van, mert itt általán a késő őszi és téli szakra, mint a mezőgazdasági munkák szünetelésének idejére hagyatnak leginkább a házasság-kötés, miért a magyar korona országaiban egyrészt *január* hóban majd kétszer több esketés szokott számíttatni, mint a birodalom másik részében

és még a tavaszi hónapokban is, jelesen májusban magasabb procentuatio észlelhető, másrészt pedig a nyári hónapokban júniustól egész szeptemberig határozottan kevesebb esketés van a közbirodalom magyar mint nem magyar részében, mivel nálunk a mezőgazdasági munka e hónapokban és pedig természetesen valláskülönbség nélkül, mint fontos társadalmi akadály jelenkezik, mely a műipar és kereskedelemre inkább utalt tulsó részben kevésbé jö latba, mint ez következő, a legutolsó évet, az ausztriai közbirodalomra 14 évi átlag után (1851—1864) *Schimmer* a bécsi stat. hivatal egyik tisztje által tett számítással párhuzamozó összeállításból kivehető; esett t. i. az évi esketésekből:

	ausztriai birodalomban 14 évi átlag ut.	a magyar korona országaiiban 1865		a többi örökös tartományokban 1865	
		általán	%	általán	%
Január óra	12. ₆ %	22413	15. ₂	12797	8. ₃
Február „	21. ₆ „	30915	21. ₇	42512	27. ₇
Márczius „	2. ₅ „	2488	1. ₈	530	0. ₈
Ápril „	3. ₉ „	4355	3. ₀	2177	1. ₄
Május „	7. ₇ „	13256	9. ₂	13075	8. ₅
Június „	5. ₉ „	6972	4. ₉	9603	6. ₂
Julius „	4. ₄ „	5393	3. ₈	9258	6. ₀
Augusztus „	4. ₁ „	4594	3. ₂	8201	5. ₄
Szeptember „	4. ₉ „	5396	3. ₈	8570	5. ₆
Oktober „	7. ₉ „	11320	7. ₁	15758	10. ₈
November „	23. ₃ „	33063	23. ₁	30296	19. ₈
December „	1. ₂ „	2767	1. ₉	715	0. ₃
együtt :	100. ₀	142962	100. ₀	153492	100. ₀

A születések.

Kedvező esketési aránynak egyik természetes eredménye a magasabb születési arány, miért a magyar korona és ő felsége többi országai közt e tekintetben is a mérleg a magyar birodalom felé hajlik, vagyis nálunk a kedvezőbb esketési viszony minden tekintetben kedvezőbb születési momentumokat is szül. Így a születések évi *absolut számát* illetőleg, mi a propagatív erő nagyobb vagy kisebb hatálya mellett tanuskodik, az utolsó 10 évi átlag szerint a magyar korona területén évenként 605372 újszülött számíttatván, minden 22.₈ lakóra egy újszülött esik, míg a többi örökös tartomá-

nyokban évi átlagos 711,718 újszülött mellett csak 25.₆ lélekre jő egy újszülött, mely különbség még érthetőbb, ha százalékokban kifejeztetik, miszerint t. i. a születési arány a magyar korona területén 4.₄ %-lit, a többi örökös tartom. pedig 3.₉ %-lit tesz, vagyis nálunk épen fél %-al magasabb a születési arány, tehát nálunk ezer lakó közt évenként öttel több születik mint a közbirodalom Lajtántúli részében, mi a magyar birodalmi népességnek kedvező házassági viszonya folytán nyilvánuló magasabb propagatív erejét minden kétségen kívül helyezi.

E tekintetben az 1865-ki év különösen kedvezőnek mondható, miután ez évben a 633118-ra menő újszülött nem csak a tíz évi átlagot tetemesen meghaladja, hanem az egész lejárt évtizedben, ha az 1859-ki évtől elnézünk, melyre Horvát-Slavoniára nézve a hiányzó adatokat helyettesíteni kellett, nem volt egy esztendő sem, mely hason abszolút számmal dicsekedhetnék, ugyanis volt újszülött:

	a magyar korona országaiiban		a többi örökös tartományokban		összes ausztriai birodalomban	
	egy születés általán hány lélekre		egy születés általán hány lélekre		egy születés általán hány lélekre	
1852	621213	21	681027	26	1 302240	24
1853	600300	22	678926	26	1 279226	25
1854	541872	25	666981	27	1 208853	26
1855	562389	24	588650	30	1 151039	27
1856	579170	23	675650	26	1 254420	25
1857	632749	21	741239	24	1 373988	23
1858	618979	23	745926	24	1 364905	24
1859	613951	22	770029	23	1 413983	23
1861	619979	24	806927	24	1 426906	24
1865	633188	23	762229	26	1 395347	25
10 évi átlag:	605372	22. ₆	711718	25. ₆	1 317090	24. ₆

Tekintve a magyar koronaterület egyes alkatrészeit, azok születési szempontból is épűgy sorakoznak, mint fennebb az esketési arányt illetőleg kimutattuk, első helyen t. i. a katonai határörvidék, utána Horvát-tót, majd Magyarország, végre Erdély, mely utóbbi valamint csekély esketési, úgy gyenge születési arányt tanusít, mint következő az 1865-ki év adatait feltüntető összeállításból kitetszik, volt t. i. ez évben:

	új szülött	hány lélekre egy
Katonai örvidéken	55219	20. ₅
Horvátországban	41679	23. ₀
Magyarországban	463550	23. ₄
Erdélyben	72640	28. ₈

együtt: 633188

Ebből egyszersmind félreismerhetlenül azon kölcsönös viszonyosság világlik ki, mely az esketési és születési arány közt, a dolog természete szerint mindenkor fenforog, és mely szerint például a magyar korona országaiban, szemközt különösen az osztrák birodalom tartományaival, az esketési aránnyal járó oly feltünő születési különbség mutatkozik, hogy nálunk 1000 lakó után 15-el több újszülött fordul elő, mint a mondott alpesi tartományokban: Tirol, Karantán, Salzburgban stb. —

A születések *polgári állapotát* illetőleg sajnos tapasztalás, hogy a *törvénytelen ágyúak* száma a magyar korona országaiban is boszantó mérvben növekszik. Midőn a magyar korona területén minden előzmény megvolna, hogy ezen társadalmi baj a lehető legkisebb mértékben nálunk fellelhető legyen, t. i. a magyar népnek kétségkívül erős nősülési hajlama és a törvényes egybekeléseket gyámolító mezőgazdasági főfoglalkodása, népes nagyvárosok csekély száma, a síkon mindenütt mutatkozó nagyobb erkölcssimaság, különösen pedig a törvénytelen születéseket leginkább meggritkító azon szerencsés körülmény, hogy itt általán fiatalabb korban lépnek házasságra, valóban leverő észleletnek mondható, hogy itt 1851 óta a törvénytelen születések többre mint még egyszer annyira felszaporodtak. Nem is szolgálhat vigasztalásunkra, hogy daczára ezen sajnos növekvésnek, e viszony még jelenleg is a magyar korona országaiban annyira kedvezőbb mint a többi örökös tartományokban, hogy ez utóbbiakban még most is aránylag kétszer, háromszor több gyermek születik házasságon kívül, mint nálunk; mert a többi örökös tartományoknak ebbeli aránya oly exorbitans, hogy nem leli párját egész Európában, legalább nem a culturállamok sorában; mily sajnosan emelkedett ez arány mind a Lajtán innen, mind túl, következő, a kétes évekről elnéző összeállításból elég szomorúan tűnik ki; volt t. i. törvénytelen születés:

	a magyar korona országáiban		a többi örökös tartományokban		ausztriai összes birodalomban	
	általán	az összes születésekből	általán	az összes születésekből	általán	az összes születésekből
1854	20244	3.8 %	92455	13.9 %	112699	9.3 %
1855	21090	3.8 „	77585	13.2 „	98675	8.6 „
1856	24180	4.2 „	92094	13.2 „	116274	9.3 „
1857	33799	5.3 „	115118	15.5 „	148917	10.8 „
1864	42747	6.9 „	121811	15.9 „	161561	11.5 „
1865	43115	6.9 „	112409	14.8 „	155521	11.2 „
6 évi átlag:	30862	5.2	101913	14.5	132775	10.1

A magyar korona országában tehát az utolsó két évben már közel 7 százaléka az összes születéseknek törvénytelen származású volt, pedig az arányra még igen mérséklőleg foly be a katona végvidéken az ottani házközösségmentmény folytán mutatkozó igen kedvező viszony, mi nélkül még magasabb lenne a magyar korona területnek ebbeli arányosztaléka, mert külön tekintve a magyar birodalom egyes alkat-elemeit, azt találjuk, hogy az összes születésekből a házasságon kívüliekre jött :

	1851—57 átlaga		
	szerint	1864.	1865.
a katonai örvidéken	1.3 %	1.4 %	1.5 %
Magyarországban	3.4 „	7.7 „	7.5 „
Erdélyben	3.9 „	6.4 „	7.0 „
Horvát-tótországban	4.8 „	6.3 „	5.8 „

Tehát leginkább rosszabult e viszony a szorosán vett Magyarországon és Erdélyben, mindkettőben több mint kettőztette találjuk az ezelőtt csakugyan csekély volt arányviszonyt. E tekintetben nem csak Magyarország, hanem az egész magyar koronaterület is jóval mostohább helyzetben van mint Európának legtöbb culturállama, ugyanis nem csak az Oroszbirodalomban kedvezőbb viszony található, hol a népben kifejtett patriarkalis érzület, és családi élet iránti vonzódásnál, valamint nagyobb kereseti könnyűségénél, nagyszerű városok csekély száma, és a lakók nagyobb részének ezelőtt volt földhözköttöttségénél fogva a törvénytelen ágyuak csak 4.1%-át képezik az összes születéseknek, nem csak a komolytermészetű, takarékos északi lakók honában Német-

alföldön, hol ez arány 4.7% , a ritka iparosságú *Helvetiában*, hol $5-6\%$ van, és az olasz királyságban található kedvezőbb viszony, hol a legújbb adatok szerint 5.2% -ja a születéseknek törvénytelen ágyi, hanem a sűrű népségű, jobbára már a túlfeszítéshez határos mérvben kimerített keresetforrású Nagy Britanniának több mint fele részben ropant népszámu városokban lakozó népe is mérsékeltőbb arányt mutat, mint az ellenkező befolyásoknak örvendő magyar koronaterület, a nagy britt birodalomban csak 6.0% esvén a törvénytelen születésekre.

Hogy fővárosunk is ez irányban gyors előhaladásokat tesz, annál sajnosabb, minthogy ez könnyen azon amúgy is igen terjedt balvélemény meggyökeredzésére vezethet, mintha a culturélet fejlődésével szükségképen járna a törvénytelen születések szaporodása, mi legkevésbé sem áll, és Angol, Belg, Francia, Poroszország és egyéb culturállamok fővárosai által meghazudtoltatik. Pest városában a törvénytelen születések aránya 25.5% -tól az 1851—57-kig terjedő korszakban egész 37% -ig emelkedett 1863-ban, 1865-ben pedig 6691 születés közt 2402, és 1866-ban 7158 születés közt 2532 törvénytelen számíttatván, ez arány 35.3 illetőleg 35.8% -tet tett. Noha tehát fővárosunk még nem érte el az ausztriai birodalom többi városaiban talált átlagos arányszázalékot, igen óhajtandó, hogy inkább másban keresse a culturélet valódi haladását, és valamint sok egyéb társadalmi és culturéleti intézményre, úgy ezen viszonyra nézve is ne keresse mintapéldáját a Lajtántúli tartományokban, melyeknek nem épen túlnépes városai átlag már 44 százaléknyi törvénytelen születésekkel dicsekszenek.

A *holtan-szülöttek* száma 1864 és 1865-ben a magyar korona területén jóformán ugyanazon arányban van az összes szülöttekhez, mint az már évek óta mutatkozik, t. i. nem egészen egy percent, mi mindenesetre jóval kedvezőbb arány, mint akár a Lajtántúli tartományokban, akár az európai államok többjeiben lelhető, a német szláv örökös tartományokban a holtanszülöttek abszolút száma kétszer-háromszor, és a viszonylagos szám is több mint kétszer akkora, így volt holtan szülött:

	a magyar korona országában		a többi örökös tartományokb.		ausztriai összes birodalomban.	
	általán	az összes szülöttekb.	általán	%	általán	%
1855	5305	0. ₉ %	11473	1. ₉	16778	1. ₆
1856	5465	0. ₉ „	13078	1. ₉	18543	1. ₅
1857	6453	1. ₀ „	15901	2. ₁	22358	1. ₆
1864	5945	0. ₉ „	17106	2. ₁	23045	1. ₆
1865	6075	0. ₉ „	15774	2. ₀	21859	1. ₉

Vajjon e mérsékelt számviszony legalább részben nem onnan magyarázható-e, hogy nálunk a feljegyzések ez irányban nyilván még elég hiányosak, bajos meghatározni, minden esetre több körülményből méltán lehet következtetni, hogy e viszonyoknak nálunk mindenesetre kedvezőbbnek kell lennie mint a birodalom másik részében, jelesen a holtanszülöttek számarányát apasztó körülmény, hogy nálunk a házasságok jobbára fiatalabb korban és rendszeren egyenlő korosztályúak közt szoktak létre jönni, továbbá az is, hogy a nőknek a mezőgazdasági munkák körüli foglalkodtatása folytán a teherben lévő anyák nálunk nagyobb részt természetszerűebb életmódot visznek, mint a kizárólag műipar körül foglalkodó nők, tehát a megszüendő gyermekek is rendszerint nagyobb életrevalósággal bírnak, kivált pedig nagy befolyással van azon körülmény, hogy nálunk, legalább szemközt a többi örökös tartományokkal, mégis mérsékelt számú törvénytelen születések fordulnak elő, pedig a törvényes házasságból születések közt koránt sincs annyi holtanszülött, mint a törvénytelen ágyuak közt, ezekenél még a magyar tartományokban is aránylag kétszer-háromszor annyi holtanszülött számíttatván mint a születések közt egyáltalán; így ha az utolsó évekből pusztán a törvénytelen ágyuak közti holtanszülötteket vesszük tekintetbe, azt találjuk, hogy volt törvénytelen ágyu holtanszülött:

	a magyar korona orszá- gaiban		a többi örökös tartomá- nyokban	
	általán	viszonyítva a törvénytelen születésekhez	általán	viszonyítva a törvénytelen születésekhez
1856	600	2. ₉ %	3178	3. ₄ %
1857	732	2. ₃ „	4092	3. ₀ „
1864	761	1. ₈ „	4303	3. ₅ „
1865	779	1. ₈ „	3765	3. ₃ „

Az újszülöttek nemét illetőleg az 1864 és 1865-ki adatokban is csak újra megerősítve találjuk azon másutt is és a birodalom mind két részében hosszú évek során át egyenlően tett tapasztalást, miszerint a finem a születéseknél egyáltalán, és még jóval nagyobb mértékben a holtanszülöttek közt, túlsúlylyal bír a nőnem felett, mindkét évben a szülöttek közt egyáltalán 100 leány-szülöttre 106.₆, a holtanszülöttek közt pedig 131.₂ fészülött esvén, úgy hogy ezen általános észlelet csak megint egygyel több új érv által igazolva találtatik; a finemnek túlszárnyalása különben az utolsó két év adatai szerint is gyöngébb a többes születéseknél, így volt a magyar korona országaiban, és pedig:

	kettős születés	két fiú	két leány	egy fiú egy leány
1855	7235	2280	2093	2862
1856	7408	2258	2207	2943
1857	5058	2471	2748	3209
1864	7148	2386	2031	2731
1865	7872	2462	2354	3056

e tekintetben is az 1865-ki év magasabb propagatív erőt mutat, mert a többes születések száma nem csak absolute véve, hanem aránylag is emelkedett, szintűgy a hármes születésekre nézve is tetemes szaporodás mutatkozik, mi azonban a rendes folyamom kívül létezvén, nem igen lehet populationistikai következtetéseknek akár tám-, akár kiinduló pontja.

Jóval érdekesebb a *születéseknek az egyes hónapok szerinti eloszlása*; e tekintetben a magyar korona országai ő fölsége többi országai és tartományaitól annyiban térnek el lényegesen, hogy noha itt is a születések egyformábban oszlanak el az egyes hónapok szerint, mint az esketések, miután erre nem csak az új esketések folytán, hanem a már fenálló házasságokban nemzett gyermekek is befolyanak, mindamellett az esketéseknek az egyes hónapokra aránylagos eloszlásának e viszonyra való befolyása nálunk jóval szembetűnőbb mint a többi örökös tartományokban; nálunk t. i. csakugyan a január és február hóban előforduló esketési nagy oształéknak megfelel a *szeptember* és *október* hóban, mint a fogamzás utáni 9-ik hónapban a *születések maximuma*; holott a többi tartományokban márczius és január hóra esik a születések maximuma, mi semmiképen sem áll közvetlen viszonyításban az

ennek megfelelő július, illetőleg május hóban észlelhető esketési arányosztalékkal, nyilván mert ezen tartományokban a törvénytelen születések nagy szerepet visznek, ezek pedig semmi időhöz nem levén kötve, e kölesönös viszonylatot nem engedik tiszta kifejezésre juttatni.

A *születések minimuma* a magyar korona országaiban, szintén megfelelőleg a márczius és ápril hóban, mint a conceptio havában, észlelt esketési minimumnak, *december* és *január* hóban, ellenben a Lajtán túli tartományokban december meg augusztus hóban fordul elő, jóllehet különben a születések általában az időszak szerint a Lajtán túl is nagyobb egyformaságot tanúsítanak, mint a tételes intézkedésektől inkább függő esketések. A fenforgó különbség kellőbb szembeszöktetésére, itt is az utolsó 1865-ki év adataival párhuzamba tesszük azon számarányokat, melyeket *Schimmer* az 1851—64-ki időkör átlaga gyanánt az egész ausztriai birodalomra kiderített; esett t. i. az évi általános születésekből:

	ausztriai összes birodalomban		a magyar korona országaiában		a többi örökös tarto- mányokban	
	1851—64-ki átlag szerint		1865.		1865.	
Január	hóra	8. ₂ ‰	47960	7. ₆	69975	9. ₂ ‰
Február	„	9. ₁ „	50997	8. ₁	67719	8. ₉ „
Márczius	„	8. ₃ „	56634	8. ₉	71966	9. ₅ „
Ápril	„	8. ₄ „	53983	8. ₅	68271	8. ₇ „
Május	„	8. ₂ „	52761	8. ₄	65710	8. ₆ „
Junius	„	7. ₉ „	48282	7. ₇	60227	7. ₉ „
Július	„	8. ₀ „	51714	8. ₀	60729	8. ₀ „
Augusztus	„	8. ₀ „	55449	8. ₇	59092	7. ₇ „
Szeptember	„	8. ₃ „	57004	9. ₀	58424	7. ₆ „
Október	„	8. ₂ „	58681	9. ₈	62145	8. ₂ „
November	„	8. ₃ „	51837	8. ₂	59513	7. ₈ „
Deczember	„	7. ₉ „	47817	7. ₆	58128	7. ₇ „
			633118		762229	

Ebből világos, hogy valamint egyrészt, legalább tekintve a magyar korona tartományait, nem áll Villermének már egyszer megemlített azon állítása, mintha az esketéseknek az egyes hónapokra mikénti eloszlása semmi befolyással nem látszanék lenni a születéseknek ugyanazon elosztási módjára, nálunk e viszonyoknak csakugyan némi a dolog természetében

fekvő befolyása levén a születéseknek az egyes hónapokban hol növekedésére, hol apadására; úgy másrészt, legalább a magyar koronaterületi adatok által, nem igazolható azon különben elterjedt föltevés, mintha a születési maximumnak okvetlenül a téli hónapokra kellenék esnie, miután az azoknak megfelelő fogamzási időszakban, t. i. tavaszkor, a természet productív ereje, valamint a növényzet és állattenyésztés világában, úgy az emberi nem szaporodásában is hatályosabbnak mutatkozik; ez egyáltalában csak ott lenne némi megnyugtatóssal kimutatható, hol az első-szülöttek elkülönözve a másod vagy később szülöttektől külön vétetnek fel, mi azonban az ausztriai birodalombeli kimutatásokban nem történik; itt tehát minden támpont hiányzik a fennebbi állítmány támogatására s kétségtelen megezáfolására.

A halálozási viszony.

Ha a *halandósági* arány már magában véve biztos ismerve a társadalmi és közgazdászati viszonyoknak, a menyiben t. i. a csekély halandóság mindenesetre kedvező, ellenben a nagy halandóság minden körülmények közt kedvezőtlen momentum, akár mi legyen annak oka: annál inkább a halandósági viszonyoknak minden javulása kedves népesedési tünetnek veendő, főleg akkor, ha az karöltve jár kedvezőbb eszetési és születési aránynyal; mert csak midőn mind a három tényező közreműködik, midőn emeltebb születési aránynyal egyúttal mérsékeltebb halálozási arány párosul, lehet bizton állítani hogy a népmozgalom árjai szabályosan folynak, csak mind a három tényező szerencsés találkozásánál lehet valóban szó ép népesedési mozgalomról.

Pedig az 1865-ki évet épen némileg kedvezőbb halandósági viszony jellemzi, oly annyira, hogy nem csak magában véve ez év kimúlásai tetemesen a tízévi átlag mögött maradnak, hanem különösen szemközt a többi örökös tartományokkal a halálozási arány úgy megjavult, hogy az egész 15 éven át t. i. 1851—65 ez az első esztendő, melyben a Lajtán innen kisebb a mortalitás mint a Lajtán túl; mert ez évben összesen 454243 haláleset számíttatván, csak 33.₁ lélekre jött egy ha-

láleset, míg a többi örökös tartományokban 598863 elhunyt mellett már 32₉ lakó után egy halt meg. De egy ily kivételes év még nem döntő, jelesen ez évnek mérsékeltebb halandósága nyilván csak következménye ama sűrűbb halálozásnak, mely 1863-ban az itteni országos inség folytán bizonyosan helyt foglalt, de az adatok hiányánál fogva számokban ki nem fejezhető, hanem hogy felette nagylehetett, már azon körülményből is kitűnik, hogy még a reá következő évben is, t. i. 1864-ben, szokottnál nagyobb mortalitás uralkodott, ez évben még 516124 egyen múlván ki, tehát egy minden 28₇ lakos után ; már pedig köz tapasztalás szerint minden rendkívüli halálozás után a reá következő években rendesen mérsékeltebb halandóság szokott beállani, ezt tapasztaljuk különösen a cholera pusztításaitól bélyegezett 1855-ki év után következő két évben, t. i. 1856 és 57-ben ; a természet mintegy restelvén az okozott rombolásokat, nem csak a productivitás felfokozása, hanem még a destruktív erők mérséklése által is törekszik a felzavart egyensúlyt helyre állítani.

Különben valamint az ausztriai összes birodalomról és még a Lajtán túli tartományokról sem mondható, hogy egyáltalán kedvező halandósági aránynyal dicsekedhetnének : úgy még kevésbé lehet ezt a magyar korona országairól állítani ; t. i. 1852—65-ig a tízévi átmetszet szerint minden 28₅, a többi örökös tartományokban ellenben csak 32 lakos után számíttatván egy haláleset, vagy világosabban szólva, a halandósági arány a Lajtán túl csak 3₄⁰/₁₀₀, nálunk pedig 3₅⁰/₁₀₀ lévén, *a magyar korona területén rendszerint 1000 lakó közt évenként négygyel több szokott meghalni, mint a birodalom túlsó részében.*

Hogy miféle általános és aránylagos halálozási viszony mutatkozott az 1852—65-ig terjedő időköz egyes éveiben úgy a Lajtán innen mint túl, következő összeállításból kitetszik : elnézve t. i. a holtanszülettektől, volt haláleset :

	a magyar korona országaiában		a többi örökös tar- tományokban		ausztriai összes birodalomban	
	egy haláleset általán hány lélekre		egy haláleset általán hány lélekre		egy haláleset általán hány lélekre	
1852	437294	30. ₃	550799	32. ₅	988093	32. ₀
1853	525234	26. ₀	570885	32. ₁	1.096119	29. ₀
1854	555193	24. ₃	622695	29. ₉	1.177888	26. ₃
1855	648300	20. ₃	787649	32. ₈	1.435949	22. ₈
1856	460181	30. ₀	541887	35. ₆	1.002068	31. ₂
1857	443902	31. ₀	503915	34. ₅	947817	33. ₃
1858	503228	28. ₅	532920	34. ₀	1.036148	31. ₅
1859	463820	32. ₄	540475	34. ₀	1.004295	33. ₃
1864	516124	28. ₇	585142	33. ₅	1.101266	31. ₂
1865	454243	33. ₁	598863	32. ₉	1.053106	33. ₀
10 évi átlag:	500751	28. ₅	583523	32. ₀	1.084274	30. ₄

E tekintetben a magyar korona terület egyes alkatrészei épen ellenkező sorrendben követik egymást, mint a születési arányt illetőleg; t. i. az 1864-ki és 1865-ki adatok szerint volt a holtan születetteken kívüli haláleset:

	1864.		1865.	
	általán	hány lélekre	általán	hány lélekre
Erdélyország	52379	39. ₂	51262	40. ₈
Magyarország	381687	27. ₇	329210	32. ₈
Horvátország	35131	27. ₁	31605	30. ₄
Katonai végvidék	46927	23. ₈	42166	26. ₈
együtt:	516124		454243	

Tehát szemközt a születési arány szerinti sorozattal az egyes országok épen megfordított sorozatban jelenkeznek, mi kétségtelenül azon szoros viszonyra mutat, mely a születési és halálozási mozzanat közt a nagy gyermek-halandóság folytán létezik.

Minden államban t. i. bár az anyagi és szellemi műveltség még oly magas fokán álljon is, nagy a gyermek halandóság, mivel a zsengekora, főleg a születés első évében, mint gyöngye, érzékeny lények, leginkább ki vannak téve a végpusztulásnak; a még meg nem edzett gyermeknek test-szerve könnyebben esik martalécul a romboló befolyásoknak, a kár azok természeti, akár társadalmi és közgazdászati viszonyokból eredjenek. Mennél nagyobb a csecsemők ápolása körüli gondoskodás, mennél több szülő van oly kedvező anyagi helyzetben,

hogy gyermekeiket az életromboló behatások ellen védhetik, mennél csekélyebb mérvben szoktak dühöngni a kisdedeket kivált tömegesen pusztító különféle járványok, szóval, mennyel jobban van rendezve a társadalom: annál kisebb szokott lenni a gyermek-halandóság; ellenkező viszonyok közt ellenben annál borzasztóbb, úgy hogy minden nagyobb calamitas, minden nagyobb socialis baj legelőször a gyermek-halálozás felfokoztatása által teszi magát érezhetővé, miért azt némiképp ismervül lehet felállítani az egyetemleges társadalmi és közgazdasági viszonyoknak megítélésére.

A magyar korona területén, névszerint annak egyes országaiban mutatkozó, kevésbbé kedvező, sőt tekintettel más európai államokra, mondhatni határozott kedvezőtlen halandósági viszony, leginkább az itt általán tapasztalt roppant gyermekhalandóságnak szüleménye.

Míg t. i. köz tapasztalás szerint más európai államokban az évi elhunytak közt az egész egy évig való gyermekek rendesen 25, egész az ötödik évig valók pedig 40 százalékkal szerepelnek: a magyar korona országaiban amazok 31 — 34, az utóbbiak 50 és több százalékját képezik az összes elhunytaknak; így jelesen a születéstől fogva egész az első évi életkorig kimúlt gyermekek általános és viszonylagos száma a magyar tartományokban volt:

	általán	az összes elhunytaknak
1856	140341	30. ₅ százaléka
1857	150827	34. ₀ „
1864	156847	30. ₄ „
1865	141566	31. ₂ „

a születéstől egész bezárólag ötödik évig elhunytaknak száma pedig következő:

	általán	az összes elhunytaknak
1856	220861	47. ₅ százaléka
1857	231108	52. ₀ „
1864	259753	50. ₃ „
1865	230411	50. ₈ „

Ha pedig az első évi életkorig évenként kimuló gyermekek számát viszonyítjuk az ugyanazon évben születettek számviszonyához, azt találjuk, hogy a magyar korona országaiban a két utóbbi évben az újszülöttek közül, és pedig 1864-ben 25.₃% és 1865-ben 22.₃%, még ugyanazon évben halt el; sőt több évi tapasztalás szerint, valamint az utóbbi két év

adatai fonalán is, épen egy tized része az újszülötteknek még az első hónapban hagyja el az élet színpadát, és e tekintetben a törvényes ágyból valók a dolog természete szerint hátrázott előnyben vannak a törvénytelen szülöttek felett, mert egész az első évi életkorig rendszeren 10%-al nagyobb köztök a halandóság mint a törvényes származásuk közt; az 1864 és 65-ki évben e különbség csak 8 percentig megy, mint a következő összeállításból kitűnik; meghalt t. i. a magyar korona országában csecsemő:

1864.				
a születéstől	törvényes		törvénytelen	
	á	g y	u	
	általán	viszonyítva a törvényes születésekhez	általán	viszonyítva a törvénytelen születésekhez
egész egy hónapig	62614	10.8 %	5585	13.1 %
1—6 hónapos	45098	7.8 „	5353	12.3 „
6—12 hónapos	35259	6.1 „	2908	6.8 „
egy éves	143001	21.7 %	13816	32.4 %

1865.				
a születéstől	törvényes		törvénytelen	
	á	g y	u	
	általán	viszonyítva a törvényes születésekhez	általán	viszonyítva a törvénytelen születésekhez
egész egy hónapig	60379	10.2 %	5216	12.2 %
1—6 hónapos	39268	6.7 „	4825	11.2 „
6—12 hónapos	29346	4.9 „	2502	5.7 „
egy éves	128993	21.8 %	12573	29.1 %

Miután pedig, mint már fennebb alkalmam volt megmutatni, a törvénytelen ágyuak közt aránytalanul több holtan született is fordul elő: világos, mennyire károsan hat ki a törvénytelen születések magasabb létszáma és arányviszonya az összes halandósági mozzanatra.

Egyáltalán az elhunytak életkorát tekintve, úgy találjuk, hogy az elhalálozásnál az egyes évek közt, a mennyiben rendkívüli tünemények, mint járványok, éhség, hadjáratok stb. a természet rendes folyamát fel nem zavarják, különben csodálatos összhangzás és összevágó egyformaság mutatkozik, mely az 1864 és 1865-ik évi adatokban is kifejezésre jut, csak hogy a magyar korona és ő felsége többi országai közt er-

re nézve is, és pedig azon különbség létezik, hogy nálunk a magas koruakra jóval csekélyebb procentuatio jön; mi nem pusztán onnan van, mert nálunk a csecsemők, és a fiatalabb koruak egyáltalán magasabb jutalékot szolgáltatván, a hajlott koruak annyival kisebb százalékkal kénytelenek beérni, hanem nálunk csakugyan, még a kimultak közt előforduló agastyánok abszolút számát tekintve is, jóval kevesebb ily hajlott koru találtatik, mint a többi tartományok halottai közt; ez a következő egybeállításból kivehető; volt az elhunytak közt:

1864.

hány éves	a magyar korona országaiban		a többi örökös tartományokban	
	az összes el-		az összes el-	
	általán	hunytak közt	általán	hunytak közt
		$\frac{\text{‰}}{\text{‰}}$		$\frac{\text{‰}}{\text{‰}}$
0—5	259753	50. ₃	230444	50. ₈
5—15	39356	7. ₆	34605	7. ₆
15—25	27708	5. ₄	24830	5. ₄
25—45	65308	12. ₆	57659	12. ₇
45—65	75777	14. ₇	66005	14. ₅
65—85	44293	8. ₆	37575	8. ₃
85—100 } és a felül }	3423	0. ₇	2746	0. ₆
ismeretlen koru	506	0. ₁	379	0. ₁
összesen :	516124	100. ₀	454243	100. ₀

1865.

hány éves	a magyar korona országaiban		a többi örökös tartományokban	
	az összes el-		általán	
	általán	hunytak közt		
		$\frac{\text{‰}}{\text{‰}}$		$\frac{\text{‰}}{\text{‰}}$
0—5	290867	49. ₆	299753	50. ₁
5—15	31275	5. ₄	32482	5. ₄
15—25	26694	4. ₅	27730	4. ₇
25—45	62946	10. ₇	64886	10. ₈
45—65	89711	15. ₄	91864	15. ₃
65—85	76907	13. ₂	75808	12. ₇
85—100 } és azon felül }	6554	1. ₂	6119	1. ₀
ismeretlen koru	188	0. ₀	221	0. ₀
összesen :	585142	100. ₀	598863	100. ₀

Ezen kétségkívül tanulságos összeállításból kitűnik, hogy az egész ötödik évig való gyermekek mind a két tar-

tomány-csoportban jóformán egyenlő arányban épen 50 százalékkal szerepelnek a halottak lajstromain, de már az 5—15 évesek a Lajtán túli tartományokban egész két százalékkal, a 15—25 évesek egy, végre a 25—45 évesek megint két teljes százalékkal csekélyebb mértékben vannak képviselve az évi elhunytak közt, mint a Lajtán inneni tartományokban, vagyis nálunk ezen korosztályok aránylag annyival magasabb halandóságot tanúsítanak, mi mindenesetre kedvezőtlen momentum, mert ezen korbeliek nagyobb mortalitásával nemzetgazdászati szempontból is nagy veszteség jár úgy a productív erőben, tehát élő tőkékben, mint azoknak fejlesztésére annak idejében fordított anyagi tőkékben.

Ezzel karöltve jár ama további sajnos észlelet, hogy a magasabb korban állókra a többi örökös tartományokban annál emeltebb arányosztalék jut, mint nálunk; így a 45—65 évesek egy százalékkal, a 65—85 évesek pedig vagyis épen a hajlott koruak 4—5 százalékkal, sőt még a szó legszorosabb értelmében vett aggkoruak is, t. i. a 85 egész 100 évesek és azon felül, még mindig négy, egész öt tized vagyis félperczenttel nagyobb mértékben vannak képviselve az elhunytak közt a Lajtán túl, mint innen; mi kétség kívül ama reánk nézve legkevésbé kecsegtető következtetésre vezet, hogy a többi örökös tartományokban aránylag jóval többen érik el a zöld öregségnek mondatni szokott magas életkort, mint a magyar korona országaiban.

Tekintve a magas koruakra eső halandósági arányosztalékokat, a magyar korona egyes országai épen azon rendben sorakoznak, mint az általános halandósági arányra nézve fenebb láttuk; első helyen van Erdély, hol a relatív legkedvezőbb mortalitás mellett legtöbb hajlott koru is szerepel az évi kimúltak közt; utána szorosan vett Magyarország következik, majd Horvátország, és utolsó helyen a katonai örvidék jelenkezik; melyben még az átlagnál is 3—4 perccenttel kevesebb aggkoru fordul elő az egy évben meghalálzottak közt, mi mindenesetre az ottani társadalmi és közgazdászati állapotokra oly verőfényt vet, mely szöllőbb, mint a leghangzatosabb phrasisok; így az 1865-ki évnek, mint e te-

kintetben is a legszabályosabb évek egyikének adatai szerint volt az elhunytak közt:

	65 egész 85 éves		85 – 100 éves és azon felül	
	általán	%	általán	%
Erdélyben	6615	12. ₉	681	1. ₃
Magyarországban	26565	8. ₀	1790	0. ₃
Horvát-tórorszában	2069	6. ₆	102	0. ₃
Katonai végvidéken	2326	5. ₃	173	0. ₄
a magyar korona területén:	37575		2746	

Különösen feltűnő nagy az erdélyi elhunytak közt a 85 évet meghaladottak számaránya, sőt tekintve a 100 éven túl levő aggastyánokat, nincs a birodalomban ország, mely vele mérkőzhetnék; ugyanis tíz évi átlag szerint több mint egy ötöd része, sőt némely években több mint negyedrésze az összes birodalmi 100 évet meghaladott elhalálozottaknak Erdélyre esik, t. i. 100 évnél öregebb meghalt:

	Ausztriáb.	Erdélyben		Ausztriáb.	Erdélyben
1852	290	71	1857	178	30
1853	314	77	1858	215	49
1854	281	52	1859	207	54
1855	300	49	1864	248	47
1856	211	42	1865	191	44
		tíz évi átlag:		243. ₃	51. ₃

vagy 21.₂%

mi kétségkívül a román népnek azon populationistikai sajátága mellett látszik tanuskodni, mely szerint az oláhok kora testi fejlődés mellett köztudományos tapasztalás szerint általában felette magas kort szoktak elérni; mennyire áll ez a magyarországi románok közt, onnan némileg kivehető, hogy itt is az oláh lakta kerület, t. i. a tiszántúli, aránylag legtöbb 100 évet meghaladottat mutathat fel évi meghalálozottai közt; így például 1864-ben egész Magyarországon 94 e magas korban elhunytak közül 43 a tiszántúli vidékre, és jelesen 11 Bihar megyére esett; különben a románok, mint szintén az oroszok, köztudomás szerint is hosszú életűek.

A *nemre* nézve úgy találjuk, hogy évről évre több fi mint nőnembeni hal el, és pedig oly mértékben, hogy ez által nem csak a születéseknél a finem javára mutató túlsúly voltaképen ellensúlyozva találtatik, hanem a finemnek elhalálozási túlnyomósága, legalább a magyar korona országaiban, a szü-

letési aránytöbbletet és pedig érezhetőleg felülhaladja; így volt az elhunytak közt a két utolsó évben, és pedig:

1864.			
	fi	nőnemből	100 elhunyt nőnembelire esik
a magyar kor. ország.	268766	247358	108. fi
a többi örökös tart.	300207	284935	105. ₈ „
Ausztriai birod.	568973	532293	106. ₉ „
1865.			
	fi	nőnemből	100 elhunyt nőnembelire esik
a magyar kor. ország.	235694	218519	108 fi
a többi örökös tart.	307911	291952	105. ₈ „
Ausztriai birod.	543665	509501	106. ₇ „

Tehát a magyar korona országában minden 100 elhunyt nőnembelire 108—108.₆ finemből való esik, holott a születésnél 100 leányra 1864-ben 106 és 1865-ben csak 105.₈ esett; tehát mindenestre jóval kisebb a finemnek túlsúlya a születéseknél, mint a haláleseteknél.

Ezen a halandóságra nézve a fi és nőnem közt fenforgó aránykülönbség azonban korántsem egyenlő az élet egyes éveiben, hanem különböző a külön korosztályok szerint; jelesen, a legzsengőbb korban, nevezetesen a születéstől egész 5-ik évig, a finemnek túlszárnyalása egész 15—16 percentig emelkedik, és míg az 5—15 évesek közt is néhány percenttel több a fi mint a nőnembeli, de 15—45-ig a nőnem vergődik túlsúlyra, 6—8%-al kevesebb férfi halván meg mint nő, a 45—65 évesek közt jóformán egyensúly szokott beállni, de a magyar korona országában, legalább az utolsó két évben, a finem érezhetőleg praeponderált, végre a 65—85 évesek és még inkább a 85—100 évesek és ennél korosabbak közt a magyar korona országában a finem, a többi örökös tartományokban ellenben a nőnem határozott túlsúlylyal képviselve találtatik, miből méltán következtethetni, hogy a Lajtán innen inkább a férfiak, azon túl ellenben a nők jutnak zöld öregségre; vajjon ezen észlelet áll-e közvetlen összefüggésben a magyar tartományokban a nőknek a mezei munkákra való általánosabb alkalmaztatásával, míg azok a Laj-

tán túl inkább iparüzletek körül alkalmazvák, vagy a magyar koronaterületbeli nőknek a magasabb szülési aránynál vagy a korábbi férjhezmenésnél fogva e tekintetben való nagyobb igénybe vételével: bajos lenne meghatározni; mindenestre érdemes tárgya lenne további physiologiai buvárkódásnak.

A tényleg fenforgó halandósági aránykülönbséget a fi és nőnem közt a következő kimutatás törekszik kellő világosságba helyezni:

a magyar korona országaiban:

évesek	1864.			1865.		
	finemből		nőemből	finemből		nőemből
	általán	a fi elhunytak	100 nőbéli elhunytak	általán	a fi elhunytak	100 nőbéli elhunytak
0—5	137853	51,3 ⁰ / ₁₀ -ja	121900	123486	52,4 ⁰ / ₁₀ -ja	106958
5—15	19843	7,4 ⁰ / ₁₀ -ja	19513	17612	7,3 ⁰ / ₁₀ -ja	16993
15—25	13368	5,0 ⁰ / ₁₀ -ja	14310	12022	5,1 ⁰ / ₁₀ -ja	12808
25—45	32177	12,0 ⁰ / ₁₀ -ja	33131	27913	11,9 ⁰ / ₁₀ -ja	29716
45—65	40303	15,0 ⁰ / ₁₀ -ja	35474	33868	14,3 ⁰ / ₁₀ -ja	32137
65—85	23062	8,3 ⁰ / ₁₀ -ja	21231	19103	8,1 ⁰ / ₁₀ -ja	18472
85—100 stb.	1847	0,7 ⁰ / ₁₀ -ja	1576	1441	0,6 ⁰ / ₁₀ -ja	1305
ismeretlen korú	313	0,1 ⁰ / ₁₀ -ja	1934	219	0,1 ⁰ / ₁₀ -ja	160
együtt:	268766		27358	235694		218519
a többi örökös tartományokban						
0—5	156739	52,3 ⁰ / ₁₀ -ja	134128	161521	52,4 ⁰ / ₁₀ -ja	138232
5—15	15652	5,2 ⁰ / ₁₀ -ja	15623	16298	5,3 ⁰ / ₁₀ -ja	16184
15—25	13626	4,3 ⁰ / ₁₀ -ja	13068	13855	4,5 ⁰ / ₁₀ -ja	13875
25—45	29639	9,8 ⁰ / ₁₀ -ja	33307	30669	10,0 ⁰ / ₁₀ -ja	34217
45—65	41666	14,9 ⁰ / ₁₀ -ja	45045	45942	15,0 ⁰ / ₁₀ -ja	45922
65—85	36527	12,2 ⁰ / ₁₀ -ja	40380	36532	11,9 ⁰ / ₁₀ -ja	39276
85—100 stb.	3235	1,1 ⁰ / ₁₀ -ja	3319	2947	0,9 ⁰ / ₁₀ -ja	3172
ismeretlen korú	123	0,1 ⁰ / ₁₀ -ja	65	147	0,0 ⁰ / ₁₀ -ja	74
együtt:	300207		284935	307911		290952

A halálozás *okát* illetőleg főfontossága azon arányszatálék, mely a járványok okozta kimúlásoknak jut, főleg ott, hol, mint fájdalom, a magyar korona országaiban, a járványok nem rendkívüli, hanem évről évre szabályosan felmerülő rendes tünetény; itt elnézve a cholera pusztításaitól évenként ezerek esvén áldozatul, hol egyik hol másik uralgó járványnemnek, e tekintetben nálunk jóval mostohább viszonyok léteznek mint a Lajtán túli tartományokban, még a rendes lefolyású években is nálunk aránylag közel háromszor annyi esvén valamely járványnak martalékul, mint a birodalom túlsó részében; sőt az európai culturállamokhoz képest ebbeli viszonyaink épen feltűnő sötét színben jelenkeznek; ugyanis még az utolsó két különben teljesen szabályos évben, midőn a cholera is csak igen szórványosan lépett fel, az epidemiák majd 5 0/0-ját szolgáltatták az összes elhunytaknak; mi annál sajnosabb, mivel arra mutat, hogy nálunk a mint az egyik vagy másik kóralak járványos természetet ölt magára, nem csak tömeges áldozatokat igényel, hanem ezen epidemicus jellegből nem egykönnyen vetkőzik ki, sőt még a többi közönséges betegségekre is annyiból károsan hat ki, hogy azok is a járvány uralma alatt rendesen elfajulnak és veszélyesebb alakot vesznek fel, tehát a halandóság ez által is gyarapíttatik; mindenesetre komolyabb gondolkodásnak méltó tárgya lenne, a járványoknak a magyar korona területén, de különösen magában Magyarországbán, gyakoriabb keletkezésének és gyorsabb elterjedésének okait ki-fürkészni.

A különbség a magyar és ausztriai nem magyar tartományok közt a következő összeállításból tűnik ki: t. i. a cholera és a himlőn kívüli járványokban halt el:

a magyar kor. országaib.			a többi örökös tar.			Ausztriában	
általán	viszonyítva az összes elhunytak.		általán	viszonyítva		általán	viszonyítva
1854	25948	4.7 0/0-al	17257	2.7 0/0		43206	3.6 0/0
1855	26360	4.6 „	1640	2.3 „		45000	3.1 „
1856	16399	3.3 „	13127	2.4 „		29526	2.9 „
1857	16404	3.7 „	9388	1.8 „		25792	2.7 „
1861	20609	4.9 „	8601	1.5 „		29210	2.7 „
1863	21036	4.6 „	9861	1.6 „		30897	2.9 „
együtt	126756		76875			203631	
vagy	62 0/0		38 0/0				

Szintoly magas a magyar korona országaira eső arányosztaléka azon áldozatoknak, melyeket a *cholera* hol szörvénys megjelenésével évenként rendszeren, hol hatalmas fellépésénél némely években rendkívülieg szokott igényelni; így cholrában halt el:

	a magyar korona országában	a többi örökös tartományokban	ausztriai közbírodalom b.
1854	3352	4012	7364
1855	169762	100386	270148
1856	1799	696	2495
1857	1326	234	1560
1854	970	140	1110
1865	933	422	1355
együtt:	178142	105890	284032
vagy:	68. ₈ %	37. ₂ %	

Az 1866-ik évben előfordult choleraáldozatokból mennyi jutott a magyar korona összes területére, nincsen még kimutatva, hanem a Magyarországra esett osztalék dr. *Tormay* által számokba foglalva lett, miszerint országunk 1817 helyén összesen 126672 egyén esett cholrába, és azok közül 58,818 el is halt, minden esetre kevesebb mint 1855-ben, a midőn csak Magyarországbán 104262 személy múlt ki cholrában. Egyáltalán valamint a cholera, úgy egyéb járványok is legdúsabb aratást szoktak tartani a szorosan vett Magyarországbán; ugyanis ha a két utolsó év cholránküüli járvány-áldozatait a magyar terület egyes országai szerint vesszük tekintetbe, úgy találjuk, hogy martalékul esett közönséges járványoknak:

	1864.		1865.	
	általán	%	általán	%
Magyarországbán	18692	90. ₇	19072	90. ₆
Horvátótországbán	430	2. ₁	397	1. ₉
Erdélyben	1395	6. ₈	1404	6. ₇
Katonai végvidékben	92	0. ₄	163	0. ₈
együtt:	20609	100. ₀	21036	100. ₀

Himlőben is a magyar tartományokban aránylag majd háromszor annyi hal meg, mint a többi örökös tartományokban; közel három negyede a birodalmi jutaléknak a magyar korona terület által állíttatván ki; így himlőben halt el:

	1854—59-ki évi átlaga		1864		1865	
		%		%		%
a magyar korona ország.	12152	72 ₀	21902	76	11281	72 ₀
a többi örökös tartom.	4726	28 ₀	7088	24	452	27 ₅
ausztriai birod:	16878		28993		15823	

A nehéz szülés következtében beállani szokott halálozások szintén kedvezőtlenebb viszonyt tanúsítanak a magyar korona mint ő felsége többi országaiban; és sajátságos, hogy hosszú évek során át tett tapasztalás szerint nálunk több szülő anya, a Lajtán túl több gyermek vész el a nehéz szülés folytán; így jelesen meghalt:

	a magyar korona országai		a többi örökös tarto- mányokban	
	szülő anya	született gyermek	szülő anya	született gyermek
az 1854—1859 átlag szerint évenként	2709	3426	2398	6973
1864-ben	2611	3674	2134	5841
1865-ben	2440	3654	1797	4827

Tehát ezen mozzanatra nézve is elég határozott és állandó aránykülönbség mutatkozik.

A hivatalos feljegyzések Ausztriában egy rovatot tartalmaznak „helyi betegségek” felírásával, a nélkül azonban hogy tüzetesebben meghatározva lenne, miféle kórságok e cím alá foglalván; de e rovatra nézve is a magyar korona országai feltűnő nagyobb osztalékkal szerepelnek, mint a Lajtán túli tartományok, így halt el efféle közelebb meg nem határozható helyi betegségben:

	a magyar korona országai	a többi örökös tar- ományokban
1855	21049	9374
1856	17150	7511
1857	18339	6347
1864	16440	6976
1865	12714	7433
öt évi átlag:	17144	7534

tehát még az abszolút számviszonyra nézve is nálunk mintegy másfél annyi haláleset fordul elő, melynek oka valamely endemikus betegségben kerestetik.

Az évi elhunytak legnagyobb részét (80—88 %-ját) magában foglaló rovat, mely „közönséges betegségek” ruganyos feliratával bír, nem nyújt anyagot okoskodásra; de an-

nál több elmékedési érveket szolgáltatnak az erőszakos módon történt kimúlásokat feltüntető egyes rovatok; ezen rovatok összege, a hova különösen az öngyilkolás, ebdüh, különféle balesetek, agyonütés és gyilkolások, kivégzések, valamint ismeretlen okok folytán bekövetkezett természetellenes kimúlások esetei soroltatnak, szintén a magyar korona területre nézve aránylag nagyobb számokat tüntetnek fel, mint a lajtántúli tartományokra; így jelesen efféle külerőszak folytán múlt ki:

	a magyar korona országában	a többi örökös tar- tományokban
1854—59-ki		
átlag szerint évenként	5506	7436
1864-ben	7152	7159
1865-ben	7385	7896

de különösen feltűnő nagy aránytalanság létezik az *agyonverések* s *gyilkolásokra*, valamint a kivégzésekre nézve; e tekintetben a következő, reánk nézve legkevésbé kecsegtető párhuzam áll fenn, mert az 1854—59-ig terjedő időkorben a többi örökös tartományokban évenként átlag 423, nálunk pedig 590 egyén hol agyonveretett, hol meggyilkoltatott, és ott évenként 15, nálunk 60 vagy négyszer több vérzett el hóhérekz alatt, és e viszony a két utolsó évben szárandó mérvben még megszababbult, t. i.

	agyonveretett vagy meggyilkoltatott		kivégeztetett	
	1864	1865	1864	1865
a magyar korona országában	738	868	119	43
a többi örökös tartományokb.	522	625	15	7
Ausztriai birodalomban:	1260	1493	126	58

tehát az agyonverések és gyilkolások mind a két évben, a kivégzések pedig különösen 1864-ben valóban aggasztó magasságra emelkedtek.

Érdekes lenne még az *öngyilkolások* statistikájával tüzetesen foglalkodni; de mivel egyrészt feljegyzéseink e tekintetben még elég hiányosak, másrészt e tárgyról már másutt, t. i. a statisztikai és nemzetgazdasági közleményekben tüzetesen értekeztem, elég itt csak általán megjegyezni, hogy hivatalosan van kimutatva öngyilkos:

	a magyar korona országaiiban	a többi örökös tar- tományokban
az 1854—59-ki átlag szerint évenként	539	1120
1864-ben	748	1306
1865-ben	718	1464

Az utóbbi két évben a korábbi évtized átlagához mért tetemes szaporodása a magyar korona területi öngyilkosoknak, nyil van a feljegyzések nagyobb pontosságának, mint egyedül a számnövekvésnek szüleménye.

Elmellőzve a többi kisebb-nagyobb mérvben a halandóságra befolyást vevő tényezőknek statistikai elemzését, amúgy is már hosszúra terjedt értekezésemet még csak azzal fejezem be, hogy a halandóságot még az *időszak szerint* kívántam vizsgálóra venni.

Az időjárás s az égalji viszonyok a halandóságra jóval döntőbb befolyással bírnak, mint az évi születésekre, mivel e tekintetben az ember jóval inkább a természet uralma alatt áll, nem levén teljes hatalmában azoknak ellenséges befolyása alól végképen kiszabadulhatni, vagy az életromboló tényezőkkel mindenkor szembeszállhatni, holott a születések inkább az ember akaratától függnnek, a szaporodási ösztön a körülmények szerint többet-kevesebbet fékezhető levén; e tekintetben tehát a természet törvénye az emberre, valamint minden élő organicus testre, szabadabban gyakorolja kényszerű hatalmát, noha a culturélet haladásával ezen befolyás is tetemesen korlátozható, és ha nem is egészen, de nagy részben paralyzálható. Minden esetre nagyobb lévén a halandóságra nézve a természettől való függőség, annál érdekesebb a haláleseteknek az egyes évszakokra megoszlása körüli észlelet.

Tekintve az év szokásos négy szakát, nálunk is a téli és őszi szakra esik a maximum, nem csak mivel a télnek romboló hatása jobban éreztetik a szegénysorsuak és kivált a zsengekorsuak által, ezek pedig leginkább népesítik a halottak lajstromait; hanem az őszi időre eső nagy osztalék tagadhatlan összefüggésben van az ugyanez időtájban észlelhető magasabb születési aránnyal; de hogy ez ügyben kellő tájékozottsággal járjunk el, szükséges az egyes hónapokra eső

arányosztalékokat szemügyre venni; csak e szerint lehet biztosabban igazodni, erre nézve az 1865-ki, mint e tekintetben is szabályosabb évnek adatait a Lajtán innen és túl, a *Schimmer* által 14 évi átlag után az egész birodalomra kiszámított százalékokkal párhuzamba helyezzük, jött t. i.

	a közbirodalomban	a magyar korona országában	a többi örökös tartományokban
	az 1851—64. átlag szerint	az 1865-ki adatok szerint	
	átlag szerint	általán %	általán %
Január óra	10. ₀ %	41183 9. ₁	56765 9. ₃
Február „	10. ₀ „	41386 9. ₁	57595 9. ₃
Márczius „	9. ₈ „	49297 10. ₈	65405 10. ₉
Ápril „	8. ₉ „	41301 9. ₇	59342 9. ₉
Május „	7. ₇ „	35422 6. ₅	50040 8. ₄
Junius „	6. ₉ „	29628 7. ₀	42978 7. ₂
Julius „	6. ₈ „	31826 8. ₁	44292 7. ₄
Augusztus „	7. ₃ „	36846 7. ₈	48244 8. ₁
Szeptember „	7. ₈ „	35428 7. ₇	40093 7. ₂
Október „	7. ₄ „	34926 7. ₀	41982 7. ₀
November „	8. ₄ „	35316 7. ₉	41365 6. ₉
Deczemb. „	8. ₄ „	38684 8. ₅	47762 7. ₉
		454324	598863

Tekintve már most e szerint az egyes hónapokat, a magyar korona és ő felsége többi országai közt csak annyiban találhatik összevágó egyformaság, a mennyiben itt is, ott is, márczius és ápril óra esik a *maximum*, ezekhez az osztalék nagyságát illetőleg közvetlenül január és február hó sorakoznak; de a *maximumra* nézve azon tetemes eltérés mutatkozik, hogy nálunk a minimum *junius* és *julius* óra, a Lajtán túl pedig *október* és *november* óra esik, holott ellenkezőleg e két hónap nálunk elég magas procentuatiót mutat; egyáltalán a különbség még szembetűnőbbé válik, ha az évet nem a szokásos téli, nyári stb. szakokra, hanem négy-négy hónapból álló rendes három szakaszra osztjuk, mert akkor az 1865-ki adatok szerint, melyek e tekintetben is teljesen szabályosak, az év utolsó négy havában nálunk majd 3 százalékkal több hal el, mint a többi örökös tartományokban, nyilván mivel ezen 4 hónapon át nálunk ugyanannyival több születik, pedig éppen az első hónapban való elhalálozások erre tetemes befolyással vannak, holott az év első és másod négyhavi részében

nálunk csekélyebb a halandósági osztalék, mint a Lajtán túl, minthogy a szülési arány is ez időközben nálunk hol egyenlő, hol még gyöngébb is mint a többi tartományok csoportjában, mint ez a következő összeállításból elég világosan kitűnik; jött t. i. az 1865-ki adatok folytán:

	a halálozásnál		a születéseknél	
	a magyar kor. tart.	többi tar.	a magyar kor. tart.	többi tar.
Januártól bezárolag áprílíg	38,7 ⁰ / ₀	39,3 ⁰ / ₀	33,1 ⁰ / ₀	36,3 ⁰ / ₀
Májustól „ augusztus. 29,4 „		31,1 „	32,8 „	32,2 „
Szeptem.-tól „ deczember. 31,9 „		29,0 „	34,1 „	31,3 „

Világos tehát, hogy a születések túlszárnyalásával karöltve jár a halandóság túlnyomósága is, és megfordítva; úgy hogy alig foroghat fen kétség, miszerint a születéseknek az egyes évszakok és hónapok szerinti mikénti eloszlásától némikép függ a halandóságnak is az időszakok szerint különböző megoszlása; és miután, mint fenebb megmutattam, a születéseknek az egyes hónapok szerinti eloszlása megint többetkevesebbet az esketéseknek különböző eloszlásától függ: világos, hogy minden pozitív intézkedés, mely az esketéseknek egyenlő eloszlását akadályoztatja, közvetve a születési és halandósági viszonyra is kihat; mi egyszersmind mintegy új érv azon, különben a dolog természetéből folyó, és mindennapi tapasztaláson gyökerező észleletnek constatirozására, miszerint a népesedési mozgalom mind a három tényezője egymással legszorosabb összefüggésben és kölcsönös viszonyosságban áll.